

Şİİ-SÜNNİ İLİŞKİLERİ ÇERÇEVESİNDE IRAK'TA SADR AİLESİ

Prof. Dr. Yusuf BENLİ*

Özet

Sadr ailesi; Irak, Lübnan ve İran Şii toplumunda belli bir dönem siyasî-dinî “karizmatik” liderler yetiştirmiştir. Bu makalede bu ailenin Sünnilerle ilişkileri ele alınacaktır.

Anahtar kelimeler: Şii, Sünni, Sadr Ailesi.

Abstract

Sadr Family in Iraq Under the Shia-Sunni Relations

Sadr family in Iraq, Lebanon and Iran, Shiite political-religious society a certain period in the “charismatic” leaders-entiaught. In this article, the Sunni their relationship with this family will be discussed.

Key Words: Shiites, Sunnis, the Sadr family.

Giriş

Irak; Şii ve Sünnî oluşumların tarihi ile yakından alakalı bir coğrafyadır. Bu nedenle Şii-Sünnî ilişkileri açısından da önemli bir tarihî geçmişe sahiptir. Tarihî süreçte Şiiliğin ve Sünniliğin Irak'ta var olma ve hâkimiyet mücadelesinde Şii-Sünnî kutuplaşmasının yaşandığı dönemler olduğu gibi yakınlaşma ve işbirliğinin yaşandığı devirler de olmuştur.

Tarihte olduğu gibi günümüzde de Irak'ta ve Şii çevrelerde saygın konumlarıyla bazı dinî lider şahsiyetlerin ve ailelerin Şii-Sünnî ilişkilerinde belirleyici bir etkiye sahip oldukları görülmektedir. Son asırda Şii çevrelerde bu özellikleriyle ve “ulema aile” vasfıyla temayüz eden “Sadr ailesi” araştırılması gereken bir önem arz etmektedir.

Sadr ailesi; Irak, Lübnan ve İran Şii toplumunda belli bir dönem siyasî-dinî “karizmatik” liderler yetiştirmiştir. Aile soyağacında yer alan bazı üyeleri, zaman zaman söz konusu ülkelerdeki Şii toplum

* Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Mezhepleri Tarihi Öğretim Üyesi

arasında aktif siyasî-dinî faaliyetler yürütmüşlerdir. Sadr ailesine mensup kimi şahsiyetler, siyasî muhalefetteki öncü konumları nedeniyle acıklı bir sona maruz kalmışlardır.

Irak Şiîliği ve bu çerçevede Sadr ailesinden lider kişiliklere dair incelemelerden tespit edildiği kadarıyla bu aile, yakın geçmişte ve günümüzde siyasî tutum ve söylemleriyle olduğu kadar Şiî-Sünnî münasebetlerinde işbirliğini ortaya koyan yaklaşımlarıyla da dikkat çekmektedir.

Bu tebliğ metninde, Sadr ailesinin uzun bir zaman diliminde ve geniş bir coğrafyadaki tarihî serüvenini, sadece Irak'taki Şiî-Sünnî ilişkileri çerçevesindeki pozisyonları ve bakış açılarıyla sınırlı bir şekilde ele almaya çalışacağız.

Irak'ta Sünnî-Şiî Sorunu -Kısa Tarihçe-

Şiî nitelikli hareketler Irak'ta etkili siyaset yürüterek Emevi ve Abbasi yönetimleri için sürekli bir tehdit oluşturmuşlardır. Şiîlerin üstünlüklerini sürdürdükleri X-XI. asırlar, kimi araştırmacılar tarafından Şiî asrı olarak nitelendirilmiştir. Bu devre, Selçukluların 447/1055'de Bağdat'a girerek İslâm dünyasının liderliğini ele geçirmelerine kadar yaklaşık bir asır sürmüş, bazı yönlerden İslâm'ın tarihsel sürecinde önemli bir kırılmaya ve birtakım değişikliklere yol açmıştır. Şiî asrının veya Büveyhi hâkimiyetinin etki ve yansımaları Bağdat'ta çok daha berrak ve çarpıcı bir şekilde izlenebilir. Bu dönemde Şiîler, sosyal hayatta eskiden karşılaştıkları kimi sınırlamalardan uzak olarak kendilerini daha serbest bir ortama kavuşmuş hissetmişlerdir. Tarihte ilk defa Bağdat'ta "Sebbü's-Sahabe" inançlarını aleniyete dökerek camilere kimi sahabeyi lanetleyen yazılar yazmışlardır. Büveyhi emiri Muizzuddevle'nin (334-356/946-967) emriyle Aşure merasimleri düzenlenmiş ve bütün bu etkinlikler uzun bir süre sürdürülmüştür. Şiîler, Bağdat'ta kendilerine ait mahalle, cami, mescit ve meşetlerde ezanı kendi anlayışlarına göre okuyabilmişlerdir. Büveyhiler zamanında önemli bir yenilik de, Bağdat'ta ilk defa Hz. Ali soyundan gelenlerin, nüfus ve yargı işleri için bağımsız bir nakiplik kurumuna sahip olmaları idi. Bu devirde Sünnilik ve Sünniler, devleti ve devlet gücünü temsil etme imtiyazını kaybetmiştir. Onlar, bu süreçte Abbasi halifelerinin Bağdat'ta Büveyhiler'in elinde nasıl oyuncak olduklarına şahitlik etmişlerdir.

Yönetim ve bürokraside ağırlık Şiilerin elinde olmuştur. Büveyhilerin iktidara gelişleri Şii-Sünni düşmanlığını artırmıştır. Özellikle Bağdat, tüm Büveyhi tarihinde geniş çaplı ve sürekli mezhep çatışmaları içerisinde kalmıştır. Bir asırdan fazla bir zaman devam eden Büveyhiler idaresindeki Bağdat'ın tarihi, bir açıdan Sünni-Şii çatışmaları tarihidir denilebilir.¹

Bağdat'ın Büveyhiler eliyle Şii ve Sünnî diye ikiye ayrılması,² aralarında karşılıklı çatışmaları, korkuyu ve fitneyi de beraberinde getirmiştir. Büveyhoğulları devrinde Şii geleneğinde bugün de aynı canlılık ve bağlılıkla yaşanan Muharrem ayındaki törenler başlatılmıştır.³ Diğer taraftan, Şiilere ait önemli günleri yas ve kutlama günleri olarak ilan ederek uygulamışlardır. Büveyhilerden önce Bağdat'ta büyük Şii toplulukları yokken, onların döneminde şehrin batı kesiminde yer alan Kerh mahallesi Şiilerin merkezi haline gelmiş, ileride Sünniler ve Şiiler arasında meydana gelecek kanlı olayların zemini de oluşturulmuştur.⁴

Kaynaklarda yer alan kayıtlara göre Büveyhiler dönemi, Şiilerin açıktan desteklendiği ve mezhebî taassubla Şii ve Sünnilerin birbirlerine nefret duygularının besletilerek büyütüldüğü bir dönemdir. Bu dönemde Sahabeye hakaret edilmesi Sünnileri tahrik etmiş ve aradaki düşmanlığı artırmıştır.⁵ Bağdat'taki Şii-Sünnî çekişmesinin zaman zaman alevlendiği tarihi kayıtlardan izlenebilmektedir. Mezhep taassubundan kaynaklanan bu çekişmeler uzun yıllar süren mücadelelere dönüşerek iki tarafın da birbirlerine karşı güvenlerini kaybetmelerine neden olmuştur.⁶ Zaman zaman bir araya gelen Şii

¹ Ahmet Güner, "Şii Yüzyılında Yahut Büveyhiler Devrinde Bağdat'tan Bazı Yansımalar", *Uluslararası İslâm Medeniyetinde Bağdat Sempozyumu MÜİF yay.* 2011, s. 151-170; Muharrem Akoğlu, "Büveyhiler'in Mezhebî Eğilimleri/Politikaları Üzerine", *Bilimname*, XVII/2, Kayseri, 2009, s. 123 - 138

² Philipp K. Hitti, *Siyasi ve Kültürel İslâm Tarihi*, çev. Salih Tuğ, İstanbul, 1980, s. 741; Erdoğan Merçil, "Büveyhiler", *DİA*, VI, s. 498; Ahmet Ocak, *Selçukluların Dinî Siyaseti*, İstanbul, 2002, s.171.

³ Ethem Ruhi Fırlı, *İmâmiyye Şiası*, İstanbul, 1984, s. 181-182.

⁴ Ebû'l-Fidâ, *Tarih*, Beyrut, 1997, I, s. 526-528; Merçil, "Büveyhiler", s. 498; Ocak, *Selçukluların Dinî Siyaseti*, s. 156-178.

⁵ Ocak, *Selçukluların Dinî Siyaseti*, s. 171.

⁶ Celâleddin Suyutî,(911/1505), *Tarihu'l-Hulefa*, thk. M. M. Abdulhamid, Beyrut, 1997, s. 464; Ebû'l-Fidâ, *Tarih*, I, s. 526 vd.; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-*

ve Sünniler, aralarında bir barış ortamı sağlanması ve barışın gereği olarak mezhebî hassasiyetlere ve taassuba dikkat edilmesi girişimlerine rağmen birbirlerine büyük zararlar vermişlerdir. 447/1055 tarihinde Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey'in Bağdat'a girerek Şiilerin hâmisî Büveyhoğulları devrine son vermesiyle birlikte Şiiler ve Sünniler arasındaki çatışmalar azalmıştır.⁷

Halife Kâdir-Billah, hilâfet döneminde (381-422/991-1031) Sünnî anlayışın yeniden dirilmesine katkıda bulunmuş, Şia ve diğer fırkalar karşısında Ehl-i Sünnete açıkça destek vermiştir.⁸

Şii-Sünnî ilişkilerinde önemli sayılabilecek bazı tarih ve olayları zikretmek gerekirse, Sünnilerle Şiiler arasında 389/998, 392/1002, 406/1015, 407/1016 ve 408/1017 yıllarında, Bağdat'ta özellikle "Aşûre mâtemi" ve "Gadir-i Hum" bayramı günlerinde ciddi çatışmaların vuku bulduğu kaynaklarda yer almaktadır.⁹ Bu günlerin yıldönümleri sonraki zamanlarda da iki taraf arasında kargaşa nedeni olmaya devam etmiştir.

Sünnî Abbasî hilafetinin temsil ettiği düşünce ve onun bağlı olduğu merkezî otoritenin gün geçtikçe zayıflaması, muhalif çevrelere güç kazandırmıştır. Bağdat hilafetine ve dolayısıyla Sünnî düşünceye tehdit teşkil eden Fatımîler, el-Hakîm Biemrillah (996-1021) döneminde Abbasî topraklarında Şiilik propagandası yapan ve binlerce dâiden oluşan taraftarlarını kullanmaktaydılar.¹⁰ Bu dâiler, Bağdat'a kadar girerek propaganda yapıyor, Şiiler arasında taraftar toplamaya çalışıyorlardı. Abbasi halifesi Kâdir-Billah, onların kendi aleyhlerine yaptığı bu propagandaları etkisiz kılmak ve dini-siyasi

Tarih Tercümesi, trc. Abdülkerim Özaydın, İstanbul, 1987, IX, s. 436-438; İbnü'l-Azîmî, *Azîmî Tarihi: Selçuklularla İlgili Bölümler (430-538/1038-1143)*, haz. Ali Sevim, Ankara, 1988, s. 11-13; Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk - İslâm Medeniyeti*, İstanbul, 2003, s. 131-133.

⁷ Ocak, *Selçukluların Dinî Siyaseti*, s. 171-175.

⁸ Halil İbrahim Bulut, *Şeyh Müfîd ve Şia'da Usûlî Farklılaşma Süreci*, İzmir, 2005, s. 198.

⁹ Ebû'l-Fidâ, *Tarih*, I, s. 525.

¹⁰ Abdulkahir b. Tahir b. Muhammed Bağdadî, (429/1037), *el-Fark Beyne'l-Fırak*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid, Beyrut, 1993, s. 63; Ebû'l-Muzaffer İsfârâ'înî, (471/1078), *et-Tebîr fi'd-Din ve Temyizi'l-Fırkati'n-Nâciye an Fırâkı'l-Hâlikîn*, thk. Kemal Yusuf el-Hüd, Beyrut, 1983, s. 38.

nüfuzlarının artmasını önlemek için 402/1001 yılında Bağdat'taki Sünnî ve İmamiyye Şiasından aileleri toplayarak, Fatımilerin nesebinin gayr-i sahih ve inançlarının da İslam dışı olduğunu belirten bir "beyannâme" yayınlamıştır.¹¹

İki taraf arasında "ortak düşman"a karşı zaman zaman ortaya çıkan bu yakınlaşmanın bir örneği de, 441/1049 senesinde, Ebû Muhammed en-Nesevî'nin Bağdat'a şurta olmasının akabinde yaşanmıştır. Bu şahsın, taraflar arasında fark gözetmeden insanları öldürüp, mallarını gasp etmesi, iki grubu birbirine yaklaştırmıştır. Bir araya gelen Şii ve Sünnîler, aralarında barış yaparak Nesevî'yi öldürmeye and içmişlerdir. Barışın gereği olarak Şiiler "sebbü's-sahâbe"den vazgeçmiş, Sünnîler de ezanlara Şiiler tarafından okunan "Hayye alâ Hayri'l-Amel" lafzını eklemişlerdir. Ayrıca, karşılıklı olarak birbirlerinin câmilerine gitmeye, mezarları ziyaret etmeye başlamışlardır.¹²

İki taraf arasında diğer bir uzlaşma örneği de Halife Nâsır-Lidinillah (575-622/1179-80-1225) devrinde ortaya konulmaya çalışılmıştır. Halife, döneminin çeşitli siyasi güçleri karşısında, İslâm'ın farklı dinî gruplarını hilâfetin etrafında birleştirmek arzundaydı. O, seleflerinden bir kaçının klasik devirde yaptığı gibi, devlet ve toplum içerisinde önemli mevkiler verdiği Şiilerle uzlaşmayı arzuluyordu.¹³

Bu gelişmeler yanında tarihî süreçte iki taraf arasında çatışmalar da yaşanmıştır. Meselâ 482 yılı içinde çıkan olaylarda çok sayıda kişi ölmüş, Şiiler mescidlerinin kapılarına "Hz. Peygamber'den sonra beşerin en hayırlısı Ebu Bekir, Ömer, Osman ve Ali'dir" diye yazmak zorunda kalmışlardır.¹⁴

¹¹ Farhad Daftary *Muhâlif İslâm'ın 1400 Yılı İsmâîlîler: Tarih ve Kuram*, çev. E. Özkaya, Ankara, 2001, s. 167; Bulut, *Şeyh Müfid ve Şia'da Usûlî Farklılaşma Süreci*, s. 199-200.

¹² Ahmet Ocak, "Selçuklular Döneminde Şii-Sünnî İlişkileri", *Erdem*, VIII/23 (Türklerde Hoşgörü Özel Sayısı II), 1996, s. 405 vd.; Ocak, *Selçukluların Dinî Siyaseti*, s. 172.

¹³ Claude Cahen, "Osmanlılardan Önce Anadolu'da Şiilik Problemi", çev. Sabri Hizmetli, *AÜFİİD*, V, 1982, s. 310-311.

¹⁴ İbnu'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Tarih Tercümesi*, X, s. 142-3, 147, 153, 158-9, 375-6.

İslam âleminin en güçlü devleti ve hilafetin koruyucusu durumundaki Selçukluarın siyasetinde Sünniliğin savunulması ve Şiilikle mücadele önemli bir yer tutmaktaydı. Onlarla birlikte Şii Büveyhoğulları devletine son verilerek ezanlardaki Şii sembol kaldırılmış, Sünnilik esaslarını yayacak olan medreseler açılmıştı.¹⁵

Sünnî hâkimiyetin devam ettiği Abbasi-Selçuklu döneminden sonra, Moğolların Bağdat'ı ele geçirdiği 656/1258 yılının ardından Şii-İmâmiyye'nin kuvvetlenmesine yol açan gelişmeler yaşanmıştır.¹⁶ Ancak, samimî bir Sünnî olarak yetiştirilmiş olan son İlhanlı hükümdarı Ebû Saîd ile birlikte ülkede Şii-Sünnî çatışmasına fırsat verilmemiş, onun zamanında sikke ve hutbeler tekrar Sünnî usûle göre düzenlenerek Şiilerin devlet idaresinde nüfuzları ortadan kaldırılmıştır kalmamıştır.¹⁷

Şii-Sünnî rekabeti, Safevî Devleti'nin Irak'ta hâkimiyeti ele geçirmesiyle Şia lehine,¹⁸ 1534'de Osmanlıların Irak'ta üstünlük kazanmasıyla da Sünnîler lehine değişmişti. Osmanlı-Safevî rekabeti nedeniyle Osmanlı yönetiminin Iraklı Şiilerin devlete karşı sadakatiyle ilgili şüpheleri devam etmiş, 1639'da Osmanlılarla Safevîler arasındaki anlaşmaya kadar güvenlik oluşturulamamıştır.¹⁹

¹⁵ Ebû Ali Hasan b. Ali et-Tûsi Nizâmü'l-Mülk, (485/1092), *Siyasetnâme*, (Farsça ve Türkçe çevirisi birlikte) haz. Mehmet Altay Köymen, Ankara, 1999, s. 47, 115-117; Cemâleddin Ebû'l-Ferec Abdurrahman b. Ali İbn el-Cevzi, (596/1200), *el-Muntazam fi Tevârihi'l-Mulûk ve'l-İmam*, thk: Muhammed Abdülkadir Ata ve Mustafa Abdülkadir Ata, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1992, XVI, s. 7-8; İmâduddîn Ebû'l-Fida İsmail b. Ömer İbn Kesir, (774/1372), *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, Beyrut, 1988, XII, s. 73, İbnu'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Tarih Tercümesi*, s. 68-69; Ocak, *Selçukluların Dinî Siyaseti*, s. 174; Mehmet Altay Köymen, *Tuğrul Bey*, Ankara, 1986, s. 35; Mehmet Altay Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi: Alparslan Ve Zamanı*, Ankara, 1992, s. 191-194; Nesimi Yazıcı, *İlk Türk İslam Devletleri Tarihi*, Ankara, 2006, s. 273, 335, 383.

¹⁶ Cahen, "Osmanlılardan Önce Anadolu'da Şiilik Problemi", s. 308; İsmail Aka, "X. Yüzyıldan XX. Yüzyıla Kadar Şiilik", *Milletlerarası Tarihte ve Günümüzde Şiilik Sempozyumu*, İstanbul, 1993, s. 78-81; Fırlı, *İmâmiyye Şiası*, s. 182-185.

¹⁷ Aka, "X. Yüzyıldan XX. Yüzyıla Kadar Şiilik", s. 81.

¹⁸ Cahen, "Osmanlılardan Önce Anadolu'da Şiilik Problemi", s. 308; Aka, "X. Yüzyıldan XX. Yüzyıla Kadar Şiilik", s.90-91.

¹⁹ Joyce N. Wiley, *Irak Şiileri*, çev. Metin Mutanoğlu-Osman Baş, İstanbul, 2004, s. 27.

Nâdir Şah'ın Necef'te 1743'te düzenlediği Sünni-Şii Kongresi ile Şiilikle Sünniliği birbirine yakınlaştırma politikaları çerçevesinde "iki tarafın arasını açacak sözlerin sarf edilmesinden sakınılması",²⁰ Şii-Sünnî ilişkilerinde olumlu süreçler yaşanmasına neden olmuştur.

Osmanlı yönetimi altında Şiiler, kendi kutsal şehirlerinde özgürce yaşayabilmekteydiler. 1764 ve 1765'te Irak yoluyla seyahat eden Carsten Niebuhr'a göre Şiilere, onların Irak'a getirdikleri hac gelirleri nedeniyle bir derece dinî özgürlük verilmiştir. Şii ulema da Şiilerin hükümet okullarına gitmesini engelleyebilmiştir.²¹ İmâmiyye Şiası'nda ulema kurumunun Şii toplumdaki bu etkin konumu, Irak Şia tarihinde yaşanan gelişmelerle güçlenmiştir. Nitekim Irak'taki İmâmiyye müntesipleri içinden ortaya çıkan "Usulî Ekol", bir kısım ulemânın içtihad hakkı olduğunu, sıradan Müslümanlarınsa, İmamların görüşlerini kabul ettikleri gibi müçtehidlerin kararlarını kabul etmek veya onlara uymak zorunda olduklarını kabul etti; doğrusu her Müslüman, kendisine uyacağı bir müçtehid seçmeliydi.²² 19.yy. ortalarına doğru başka bir gelişme daha oldu. Bir müçtehidin bir başka müçtehidten daha bilge ve bilgili olabileceği, bu yüzden taklid ya da takip edilmeye daha layık olduğunun farkına varıldı; bundan sonra, tüm Şiayı bağlayıcı fetva vermeye (resmî hukukî görüş bildirmeye) yetkili tek "taklit kaynağı" (merci-i taklid) bulunması gerektiği fikri ortaya çıktı. Geniş çapta merci-i taklid olarak kabul edilen ilk kişi, Necef'te yaşamış Şeyh Muhammed Hasan (1850)di. Ona, İranlı Şeyh Murtaza Ensari (1864) halef oldu. Onun ölümünden bu yana her zaman tek mercî olmamıştır. En

²⁰ Şibli Mellat, "Religious Militancy in Contemporary Iraq: Muhammad Baqer as-Sadr and the Sunni-Shia Paradigm", *Third World Quarterly*, X/2, 1988, s. 701-703; Aka, "X. Yüzyıldan XX. Yüzyıla Kadar Şiilik", s. 97-98; Cemil Hak-yemez, *Şii-Sünnî İttifak Arayışları*, Çorum 2009, ss. 67-74.

²¹ Wiley, *Irak Şiileri*, s. 28.

²² Mansoor Moaddel, "Shi'i Political Discourse and Class Mobilization in the Tobacco Movement of 1890-1892", *Sociological Forum*, 7/3, 1992, s. 45-451.

sonuncusu Ayetullah Burucerdî (1961) idi. Ama zaman zaman bir grup kıdemli ulemâ ittifakla “taklid mercii” olarak kabul gördü.²³

Bilindiği gibi Şiilik, “asabiyyesi”ni en çok muhafaza etmiş bir mezhep olarak bir örgütlülüğe, sınırları oturmuş bir dinî hiyerarşiye de sahiptir. Şiilerin büyük çoğunluğu bu hiyerarşiyi tanımakta ve kabul etmektedir. Bu, dünyanın pek çok bölgesindeki çeşitli milletlerden Şiiler için geçerli bir kuraldır. Şiî dinî hiyerarşisi, muhtelif ülkelerde farklı milletlerden Şiiler ve Şiî nitelikli unsurlar arasında bir tür akrabalık ilişkisi yaratmaktadır. Şiî dinî otoriteler millet farkı gözetmeksizin otorite kabul edilmekte ve görüşleri rahatlıkla bu topluluklar arasında dolaşmaktadır.²⁴

1914-1921 yılları arasında Irak'ta İngiliz yetkili ve yüksek komiseri olarak görev yapan Sir Arnold Wilson ve 1920'lerde görev yapan Thomas Cyell de, Iraklı Şiî müçtehidlerin Şiî toplum üzerindeki te-sirlerini kaydetmiştir. Bununla birlikte birçok gözlemci, Iraklı Şiiler arasında görülmemiş bir bağlılık ve itaatin varlığına dikkat çekmiştir.²⁵ Bu durum; İran, Irak ve Lübnan'daki İmamiyye Şiiliğinin son iki asırda gerek teoride gerek pratikte geçmişte görülmemiş bir siyasi canlılık kazanmasında²⁶ önemli bir etkiye sahiptir.

Bu bağlamda Irak'ta Şiî müçtehid ulema arasında önemli bir konna hâiz olan Sadr ailesi, Şiî-Sünnî ilişkilerindeki gelişmelere de bir şekilde dâhil olmuştur.

Irak'ın Son Yüzylında Sadr Ailesi ve Sünnî-Şiî İlişkileri

Aslen Güney Lübnan Cebel-i Âmil kökenli olan Sadr ailesinden Irak'a intikal eden ilk kuşakta yer alan kişi, Seyyid Salih Şerefüddin (1710- ?) idi. Cebel-i Âmil Tyre bölgesi Maraka köyündendi. Güney Lübnan'da iken oğullarının ikisinin öldürüldüğü, kendilerine şiddetli baskılar yapıldığı ve kitaplarının yakıldığı ileri sürülmektedir. Bölgede 1775-1804 yıllarında görev yapan Osmanlı valisi Cezzar

²³ Hamit İneyet, *Çağdaş İslamî Siyasi Düşünce*, çev. Yusuf Ziya, İstanbul, 1995, s. 295; M. Watt, *İslamî Hareketler ve Modernlik*, çev. Turan Koç, İstanbul, 1997, s. 187-188.

²⁴ R. Çamuroğlu, “Bir Şiî ‘Milleti’ne Doğru mu?”, *Türkiye ve Dünyada Yarn*, Mayıs 2003.

²⁵ Wiley, *Irak Şiileri*, s. 35.

²⁶ İneyet, *Çağdaş İslamî Siyasi Düşünce*, s. 291-297.

Ahmed Paşa'nın (1804) baskısı neticesinde Necef'e kaçtıktan sonra²⁷ Hz. Ali türbesinin yakınında bir yere yerleşti. Bir müddet sonra kardeşi Seyyid Muhammed'le beraber Seyyid Salih Şerefüddin'in zevcesi ve hayatta kalan iki oğlundan Seyyid Sadreddin Musevi el-Âmilî (1779-1847/1848) ile Muhammed Ali de, Cebel-i Âmil'den Necef'e geldiler.²⁸

Seyyid Salih Şerefüddin'in torununun torunu olan Ayetullah Seyyid Musa es-Sadr (1928-1978), kökeninin Lübnan'a dayanması ve büyük dedesi Seyyid Salih Şerefüddin'in hatırasına duyduğu saygıdan dolayı Lübnan'ın güneyinde dinî vazifesi olduğunu düşünmekteydi.²⁹ Ayetullah Muhsin el-Hekim onu Lübnan'a sevketti. 1959'da Lübnan'a yerleşti. Bir "Amilî" olarak hiçbir zaman Lübnan'da yabancı olarak telakki edilmedi. Lübnan Şiîlerini teşkilatlandırdı ve onların 1970'lerdeki siyasi hareketine liderlik etti.³⁰ Yirminci asrın son çeyreğine kadar Lübnan'da hiçbir etkinliği olmayan, yok sayılan, temsil edilmeyen, ekonomik ve sosyal olarak toplumun en alt tabakasını oluşturan, "mütevalî" olarak anılan, muhtemelen 4 milyon civarında olup Lübnan nüfusunun yarıya yakınına oluşturan İsnâaşeri Şiîleri toparlayan, Lübnan'da Şiî uyanışı sağlayan, kendi sağlığında görmese de onları 1980'li yıllardan itibaren Lübnan'ın en güçlü unsuru haline getiren kişi aslında Musa es-Sadr'dır.³¹

²⁷ Fouad Ajami, *The Vanished Imam: Musa al-Sadr and the Shi'a of Lebanon*, Ithaca & London: Cornell University Press, 1986, s.31,33.

²⁸ Hani Ubeyd Zübeyrî Sekinî, "el-İmam Musa es-Sadr ve Devrühü's-Siyasî ve's-Sekafî ve'l-İçtimâî fî Lübnan-1960-1978" (Macıstır Adâb-ı fi't-Tarihi'l-Muasır, Câmîatü'l-Basra Külliyyetü'l-Âdâb), Basra, 2009, s. 44-45.

²⁹ Ajami, *The Vanished Imam: Musa al-Sadr and the Shi'a of Lebanon*, s. 32; Martin Kramer, "Introduction", *Shi'ism, Resistance and Revolution*, ed. M. Kramer, London, 1987, s. 12; Clinton Bailey, "Lebanon's Shi'is After the 1982 War", *Shi'ism, Resistance and Revolution*, ed. Martin Kramer, London, 1987, s. 219-236.

³⁰ Kramer, "Introduction", s. 12-13; Augustus Richard Norton, "Shi'ism and Social Protest in Lebanon", *Shi'ism and Social Protest*, ed. Juan R.I. Cole and Nikki R. Keddie, New York, 1986, s. 161.

³¹ Abbas Kelidar, *The Shi'î Imami Community and Politics in the Arab East Middle Eastern Studies*, 1983, 19/1, s. 8.

Cebel-i Âmil medreseleri ve “Âmilî”ler, Şîi ulema tarihinde bir ekoldürler. Sünni bir coğrafya olan İran’ın 16. asır başlarından itibaren Şiileştirilmesinde Cebel-i Âmil medrese ve ulemasının fevkalade önemli bir yeri vardır. Osmanlıların bölgeyi ele geçirmesiyle birlikte Cebel-i Âmil’deki medreseler de gücünü yitirmiştir. Buna rağmen Lübnan’daki İsnâaşeriyye medreseleri, Cezzar Ahmed Paşa’nın 18. yy. sonu ve 19. yy. başlarındaki müdahalesine kadar kesintisiz eğitim ve öğretimlerini ve Atebat (Kerbela, Nəcəf) ile İran’daki Şii medrese ağlarıyla irtibatlarını sürdürmüşlerdir.³²

Sadr ailesi, nesebinin İmam Musa Kazım yoluyla Hz. Ali’ye dayandırılan bir seyyid aile olduğu kabul edilmektedir.³³ Aile, soyağacında yer alan bazı isimlere izâfeten daha önceleri muhtelif lakaplarla nitelenmiş, sonradan “Âl-i Sadr” lakabını almıştır.³⁴

“Sadr” lakabı, Arapça’da belli bir alanda en yüksek mevkide bulunan kişi anlamına gelmektedir. Buna göre Sadr ed-Dîn, dinî konularda rehber kişidir. Safevîler döneminde din meselelerinde hükümdarın baş idarî danışmanı olan “Sadr”, hükümdar tarafından tayin edilirdi. “Sadr”, din kurumunda makam ve rollerin oluşturduğu piramidin tepesinde bulunuyordu.³⁵ “Sadr” ünvanlı kişi, Şii ulemânın şeriat mahkemelerindeki temsilcisi konumunda olan ve “Şeyhülislâm” ünvanına sahip baş hukukçuyu da aday gösterirdi.³⁶ Muhtemelen Timurlular tarafından ihdas edilmiş olan “sadaret”, Safevîler döneminde dinî kurumların korunmasına ve özellikle de vakıf mallarının idaresine hasredildi. Safevîlerin ilk dönemlerinde “sadr”ın esas görevi, Şiiliğin geliştirilmesi ve yayılmasıydı. Daha sonraki dönemde inanç birliğini sağlamış olduğundan, “sadr”ın

³² Mazlum Uyar, *Şii Ulemanın Otoritesinin Temelleri*, İstanbul, 2004, s. 93-107; İsmail Safa Üstün, “Esed Neden gitmiyor?”, *Star Gazatesi*, (29.09.2013).

³³ Hani el-Cevad Kazım Neccar, “*el-Meşrû us-Siyasî ve'l-İçtimâi Lisseyyid Muhammed Muhammed Sadık es-Sadr fi'l-İraki min Seneti 1991-1999*” (Macıstır Adâb-ı fi't-Tarihi'l-Muasır, Câmiatü'l-Basra Külliyyetü'l Âdâb), Basra, 2010, s. 42.

³⁴ Sekîni, “*el-İmam Musa es-Sadr ve Devrühü's-Siyasî ve's-Sekafî ve'l-İçtimâi fi Lübnan-1960-1978*”, s. 44.

³⁵ Şahruh Ahavî, *İran'da Din ve Siyaset*, çev. Selahattin Ayaz, İstanbul, 1990, s. 43-44.

³⁶ Watt, *İslamî Hareketler ve Modernlik*, s. 186-187.

faaliyet alanı önemli ölçüde azalmış buna paralel olarak da nüfuzu zayıflamıştır. Babadan oğula intikal eden bir kurum haline gelen “sadaret”, etkinliğini hızla yitirmeye devam etti ve ayrı bölgelerde yetkin iki “sadr” atanır oldu. Belli bir dönem sonra bu kurum tamamen ortadan kalktı. “Sadr”ların nüfûz kaybetmelerinde, müçtehidlerin güçlenmesi de önemli bir rol oynamıştır.³⁷

Sadr ailesi, Irak’a intikali akabinde Irak’ın kutsal bölgelerinde, İsfahan şehrinde ve Amul bölgesinde (Tahran’ın kuzeydoğusunda, Hazar cihetinde) yayılmıştır.³⁸ Genellikle Kâzimiyye ve Necef’e yerleşen aile,³⁹ son yüzyılda Irak’taki siyasi değişim süreçlerinde Şii toplum nezdinde ortaya çıkan önemli mevkiini hep muhafaza etmiştir.⁴⁰ İngiliz siyasi görevlisi Gertrude Bell’in 1920’de yazdığı bir raporda da belirttiği gibi; “aile, Kazımiye’deki seçkinler arasında önde geliyordu. Belki de din eğitimi alanında tüm Şii dünyadaki ailelerin en seçkiniydi”.⁴¹

Sadr ailesinin Şii toplumdaki bu muteber konumunda, Seyyid kökenli olmaları yanında aile fertlerinin her birinin aldığı dinî eğitimle ulaştığı dinî hiyerarşideki müçtehid statüsü de etkili olmuştur. Daha sonraki süreçte Sadr ailesinden Ayetullah Seyyid Muhammed Bakır es Sadr (1930/1935-1980) ve Ayetullah Seyyid Muhammed Sadık es Sadr (1943-1999), merci-i taklid makamına erişmişlerdir.⁴² Bunun yanında her ikisinin de şehid edilmiş olması Sadr ailesini daha önemli yapmış ve siyasal bir konuma erişmişler-

³⁷ Emin Kırkıl, “Şah İsmail Dönemi İktidar Mücadelelerinde İki Dinsel Kurum”, *Alevilik Araştırmaları Dergisi*, III, 2012, s. 181-183.

³⁸ Ahavî, *İran’da Din ve Siyaset*, s. 128; Sekîni, “*el-İmam Musa es-Sadr ve Devrühü’s-Siyasî ve’s-Sekafî ve’l-İçtimâî fî Lübnan-1960-1978*”, s. 44.

³⁹ Sekîni, “*el-İmam Musa es-Sadr ve Devrühü’s-Siyasî ve’s-Sekafî ve’l-İçtimâî fî Lübnan-1960-1978*”, s. 44.

⁴⁰ Mellat, *Çağdaş İslâmî Uyanışta Hukukun Rolü*, s. 700.

⁴¹ Ajami, *The Vanished Imam: Musa al-Sadr and the Shi’a of Lebanon*, s. 36-37.

⁴² Faleh A. Cabbar (Jabbar), “The Genesis and Development of Marja’ism Versus the State”, ed. Faleh Abdul- Jabbar, *Ayatollahs, Sufis and Ideologues; State, Religion and Social Movements in Iraq*, 61-89, London, 2002, s. 61, 78-79, 82-84.

dir. Hizbu'd-Da'va, Ayetullah Muhammed Bakır es Sadr'ı modern bir şehitlik ve cesaret sembolü ilan edip ona sahip çıkmıştır.⁴³

19. ve 20. yüzyılda Irak ve İran coğrafyasının yanı sıra Lübnan'ı da güçlü bir şekilde tesiri altına alan Necef medreselerinde otorite olarak temayüz eden ulema aileler arasında Sadr ailesi de dikkat çekmektedir. Bu çerçevede, Irak Şiiliğinde Necef'ten el-Hakîm (Hekim) ailesi, Kerbelâ'dan Şirazî ailesi ve Kâzımiye-Necef'ten Sadr ailesi gibi dinî eğitilmiş bazı aileler öne çıkmıştır. Irak Şiileri arasında faaliyet yürüten Hizbu'd-Da'va el-İslamiye, Munazzamatü'l-A'mâl el-İslâmî, Mücahidün, Harekât el-'Ulema' el-Mücâhidîn fi'l-Irak, Irak İslam Devrimi Yüksek Konseyi gibi kuruluşların aksiyonik organizasyonlarında da bu aileler etkili olmuştur.⁴⁴ Ulema aileler içerisinde en nüfuzlusu olduğu belirtilen Sadr ailesi,⁴⁵ Şii direnişin simgesi durumunda bulunan hareketlere ve Irak Şii toplumunun önde gelen liderlerine kaynaklık etmiştir. Bu nedenle ailenin önde gelen isimleri de hedef haline gelmiştir.⁴⁶

İran'da Humeyni devrimini takip eden süreçte Irak-İran arasında ortaya çıkan gerginlikte savaşın odağına Sadr ailesi yerleştirilmiştir. Muhtemelen bu nedenle 2003 yılına kadar Bağdat'ta Saddam Şehri olarak bilinen ve Şiilerin merkezi haline gelmiş bir bölgeye, bugün Sadr Şehri (Medînetü's-Sadr) ismi verilmiştir.⁴⁷

Sadr ailesi; Şii toplumda fazilet, takva, ilim, amel, mekârim-i ahlak sahibi, dinî mercî ve liderliğin merkezi, hidayet meşalesi olarak bilinir.⁴⁸ Onların, Şii ulema hiyerarşisinde yer alan önemli Şii şahsiyetlerle bir şekilde akrabalık, dostluk veya arkadaşlık ilişkilerinin

⁴³ Faleh A. Cabbar, *Irak'ta Şii Hareket ve Direniş*, çev. Hikmet Hâlis, İstanbul, 2004, s. 20.

⁴⁴ Ofra Bengio, "Shi'is and Politics in Ba'thi Iraq", *Middle Eastern Studies*, 1985, 21/1, s. 5.

⁴⁵ Ahavî, *İran'da Din ve Siyaset*, s. 128; Üstün, "Esed Neden gitmiyor?".

⁴⁶ Tayyar Arı, *Geçmişten Günümüze Ortadoğu, Siyaset, Savaş ve Diplomasi*, İstanbul, 2005, s. 543.

⁴⁷ M. Özcan, "Irak'ta Direnişin İslâmî Vechesi", *Irak Dosyası II*, İstanbul, 2003, s. 199, 201.

⁴⁸ Sekîni, "el-İmam Musa es-Sadr ve Devrühü's-Siyasî ve's-Sekafî ve'l-İçtimâî fi Lübnan-1960-1978", s. 44.

olduğu, ulema ailelerin genellikle kendi aralarında evlilik yaptıkları görülmektedir.⁴⁹

Sadr Ailesi-Soyağacında Bilinen Bazı Şahsiyetler

Seyyid Salih Şerefüddin (18.Asrın Sonu)	Seyyid Salih Şerefüddin'in kardeşi Seyyid Muhammed		
Seyyid Sadred-din Musevi Amili İsfahanî (1779-1848)	Muhammed Ali		
Seyyid Sadred-din'in en küçük oğlu Seyyid İsmail es-Sadr (1842-1919)	4 kardeşi var	Sadr ailesinden olmakla birlikte şeceresi hakkında bilgi sahibi olmadığımız Seyyid Hasan Sadr ve onun oğlu Seyyid Muhammed es-Sadr	
Seyyid Haydar es-Sadr (1891-1937)	Seyyid Sadred-din es-Sadr (1882-1954)	Seyyid Muhammed Mehdi (1920 isyanına katılan)	Seyyid Muhammed Cevad Sadr
1. İsmail 2. S. Muhammed Bakır es-Sadr (1935-1980) 3. Bintü'l-Hüdâ (-1980)	1. Musa es-Sadr (1928-1978) 2. Rebab es-Sadr 3. Rıza es-sadr	Seyyid Muhammed Sadr (1906-1986)	
		1.Seyyid Muhammed Sadık es-Sadr (1943 – 1999) oğulları Mukteda es-Sadr	Ayetullah Seyyid Hüseyin Sadr Kardeşi Bekir es-Sadr

⁴⁹ Ahavî, *İran'da Din ve Siyaset*, s. 128-129, 163-164.

Seyyid Salih Şerefüddin (18. Asrın Sonu)

Seyyid Sadreddin Musevî el-Amilî İsfehanî (1779-1847/1848)

Seyyid Salih Şerefüddin'in oğlu Seyyid Sadreddin Musevi Amilî İsfehanî, Cezzar Ahmed Paşa'nın elinden kurtulup Necef'e geldiğinde buraya yerleşmiş, buradaki medreselerde ders vermeyi sürdürerek Necef'te seçkin ulemadan biri olmuştur. Büyük müçtehid Kâşif el-Gıtâ'nın kızı ile evlenmiş, daha sonra Necef'i terk ederek İsfehan'a yerleşmiştir. Hepsi ulemâdan olan beş erkek evladı olduğu belirtilmektedir.⁵⁰

Sadreddin Amilî'nin en seçkin ve en küçük oğlu Ayetullah Seyyid İsmail Sadr (1842-1919), Kerbelâ'da taklid mercii ve Irak'ın önde gelen Şiî âlimlerindendi. İsfehan'da doğdu, dinî eğitimini Necef'te tamamladı. Sadr ismiyle bilinmektedir.⁵¹ Daha sonra Samarra'ya taşınarak orada Mücahid eş-Şirâzi'nin havzasındaki yerini doldurdu ve 1919 yılında Kazımiyye'de vefat etti.⁵² Necef'te öldüğü de nakledilmektedir. Dört oğlu: Seyyid Muhammed Mehdi, Ayetullah Seyyid Sadruddin Sadr (1882-1953), Seyyid Muhammed Cevad ve Seyyid Haydar es-Sadr (1891-1937)dir.⁵³

Ayetullah Seyyid İsmail Sadr'ın en seçkin oğlu Seyyid Sadruddin Sadr, 1882 yılında İran'da doğdu. Necef'te bulunduğu süre içerisinde gençlerle özel olarak ilgilendiği, daha sonraları, 1920 yılının ortasında İran sınırını geçerek Horasan'a yerleştiği nakledilir.⁵⁴ Meşhed şehrinde kaldığı, Kum ilim havzasından Ayetullah Hairî'nin onu Meşhet'ten Kum'a davet ederek burada ders vermesini istediği belirtilir. Ömrünün sonuna kadar Kum'da kalarak sayısız âlim ve mücadeleci şahsiyet yetiştirmiştir. 1950'nin sonlarına doğru vefat eden Ayetullah Hac Ağa Yahya Hüseyin Sadr'ın, Sadreddin Sadr'ın akra-

⁵⁰ Ajami, *The Vanished Imam: Musa al-Sadr and the Shi'a of Lebanon*, s. 33; Sekinî, "el-İmam Musa es-Sadr ve Devrühü's-Siyasî ve's-Sekafî ve'l-İçtimâî fî Lübnan-1960-1978", s. 45.

⁵¹ Sekinî, "el-İmam Musa es-Sadr ve Devrühü's-Siyasî ve's-Sekafî ve'l-İçtimâî fî Lübnan-1960-1978", s. 12, 45.

⁵² Mellat, *Çağdaş İslâmî Uyanışta Hukukun Rolü*, s. 25.

⁵³ Ajami, *The Vanished Imam: Musa al-Sadr and the Shi'a of Lebanon*, s. 33-34.

⁵⁴ Ajami, *The Vanished Imam: Musa al-Sadr and the Shi'a of Lebanon*, s. 34.

bası olduğu gazetelerdeki ölüm ilanlarında kaydedilmiştir. Bu müteveffa âlimin de, meşhur ulema ailelerden Aştiyanî ve Bihbihanî ile akrabalıkları bulunduğu ifade edilir.⁵⁵

1953'te Kum'da ölen Seyyid Sadruddin Sadr'ın⁵⁶ bir kızı, Kum'daki modern dinî eğitim sisteminin kurucusu Şeyh Abdulkerim Hairî Yezdî'nin büyük oğlu Murtaza Hairî Yezdî ile evlidir.⁵⁷ Diğer bir kızı, Ayetullah Muhammed Bâkır es-Sadr ile evlenmiştir. Ayettullah Rızâ es-Sadr, Lübnan Şîi Emel Örgütü lideri Musa es-Sadr ve Rebab es-Sadr da tanınmış diğer çocuklarıdır.

Seyyid Musa es-Sadr, 1928'de İran'da doğdu. Kum'da dinî bir üniversitede öğrenim gördü. Daha sonra Tahran Üniversitesinde hukuk derecesi kazandı. 1953'te Necef'e geldi ve dinî eğitimini tamamladı.⁵⁸ Musa es-Sadr'ın anneden büyük babası, İran Şahı Rıza Pehlevî'ye muhalefette önde olan bir "aktivist ulema" Ayetullah Hüseyin el-Kummi (ö. 1945)'dir.

Lübnan Şîi Emel örgütü liderlerinden olan Musa es-Sadr, Kaddafi'yle görüşmek için gittiği Libya'dan 31 Ağustos 1978 yılında Lübnan'a dönmekteyken kendisinden bir daha haber alınamamıştır. Ortadan kaybolan, bundan ötürü de "İmamu'l Muğayyeb" olarak anılan Musa es-Sadr'ın ölümüne ilişkin pek çok spekülasyon yapılmıştır. Bir iddiaya göre Libya'da Kaddafi tarafından işkence ile öldürülmüştür. Diğer bir iddiaya göre Filistinlilere karşı aldığı tavır nedeniyle öldürülmüştür.⁵⁹

Seyyid Haydar Sadr(1891-1937) ve Çocukları Seyyid İsmail Sadr-Seyyid Muhammed Bâkır es-Sadr-Âmine es-Sadr (Bintü'l-Hüdâ):

Seyyid Haydar Sadr (1891-1937): Ayetullah Seyyid İsmail es-Sadr'ın oğullarından Seyyid Haydar es-Sadr, 1891'de Canarra'da doğmuş, babasının ve Kerbelâ'da Ayetullah el-Hairî el-Yezdî'nin ders

⁵⁵ Ahavî, *İran'da Din ve Siyaset*, s. 128.

⁵⁶ Ajami, *The Vanished Imam: Musa al-Sadr and the Shi'a of Lebanon*, s. 34.

⁵⁷ Ahavî, *İran'da Din ve Siyaset*, s. 163.

⁵⁸ Ajami, *The Vanished Imam: Musa al-Sadr and the Shi'a of Lebanon*, s. 32; Kramer, "Introduction", s. 12; Bailey, "Lebanon's Shi'is After the 1982 War", s. 219-236.

⁵⁹ Norton, "Shi'ism and Social Protest in Lebanon", s. 146, 161, 168-169.

halkalarından geçmiş nispeten iyi tanınan bir mercî idi. Arkasında oğulları müçtehid İsmail (1968) ile Ayetullah Seyyid Muhammed Bâkır es-Sadr'ı ve kızı Âmine es-Sadr'ı (Bintü'l-Hüdâ) bırakarak 1937 yılında vefat etmişti.⁶⁰ Kazimiyye müçtehid ulemasından⁶¹ Seyyid Haydar'ın ölümünden sonra çocuklar ile dayıları Ayetullah Murtazâ el-Yasin ilgilenir. Ayetullah Murtazâ el-Yasin, Cemaatü'l-Ulemâ'nın ilk lideriydi. Diğer dayıları Razi el-Yasin ve Muhammed Rıza el-Yasin de Şii ulemadandı. el-Yasin ailesinden Muhammed Hasan el-Yasin (ö.1891) de Kazimiye bölgesinde Şii'lerin mercî idi. Aile 1945 yılında Necef'e gelir.

Seyyid İsmail Sadr: Seyyid Haydar'ın büyük oğlu Cemaat el-Ulema kurucularından ve öncü konumda olan yaşlı ulema grubundan idi.⁶²

Âmine es-Sadr, Bint el-Hüdâ: Kazimiye'de doğdu. Fıkıh, usul, Hadîs ve ilahiyat konularında ailesinin molla üyeleri tarafından eğitildi. Bağdat'ta ve Necef'te kızlar için dinî okullar kurdu ve idare etti. Sekiz kitap telif etti. Hizbu'd-Da'va'nın kadınlar arasında ders halkalarını organize eden ve hitabet gücüyle toplumları yönlendirebilen âlime bir kadın olarak bilinir.⁶³

Ayetullah Seyyid Muhammed Bâkır es-Sadr, abidevî şahsiyeti, özgün ve nüfuzlu bir figür olarak Necef'te temayüz etti. Doğumu, 1931 Kazimeyn. İlk tahsiline Bağdat'ta dinî bir ilkokul olan İmam Cevad okulunda başladı. Erken gelişen bir öğrenci olarak ün kazandı. Necef'e gitti ve orada erken yaşta fıkıh tahsiline başladı. Hocaları arasında amcaları, kardeşi ve Ayetullah Muhsin el-Hekim bulunuyor. Amcasının kızı ve Lübnan Şii liderlerinden İmam Musa es-Sadr'ın kız kardeşi ile evlendi.

Muktedâ es-Sadr: 1973 doğumlu Mukteda es-Sadr, Ayetullah Muhammed Sâdık es-Sadr'ın dördüncü oğlu ve Ayetullah Muhammed Bâkır es-Sadr'ın da damadıdır.

⁶⁰ Mellat, *Çağdaş İslâmî Uyanışta Hukukun Rolü*, s. 26.

⁶¹ Sekîni, *el-İmam Musa es-Sadr ve Devrühü's-Siyasî ve's-Sekafî ve'l-İçtimâî fî Lübnan-1960-1978*, s. 12.

⁶² Cabbar, *Irak'ta Şii Hareket ve Direniş*, s. 146-148.

⁶³ Wiley, *Irak Şii'leri*, s. 57.

İngiliz Sömürge İşgaline Karşı Şii-Sünnî İşbirliği ve Sadr Ailesi

Şahın İngilizlere tütün tekeli vermesine karşı 1891-1892 yılında İran'da büyük bir isyana (Tembaku Kıyamı) liderlik yapan büyük müçtehid Muhammed Mirza Hasan Şirazî (1894) ile Sadr ailesinden Ayetullah Seyyid İsmail Sadr (1842-1919), birlikte hareket etmişlerdir. İngiliz uyruğunda olan Baron de Reuter adında birine, 1872'de alabildiğine geniş ayrıcalıklar tanınmıştı. Bu imtiyaz özellikle pazarcuları etkilemiş; böylece onlar ulemâ ile birleşerek ayrıcalığın kaldırılmasına çalışmışlardır. Buna benzer bir olay da, 1891'de İran'da Tütün Tekelinin başka bir İngiliz vatandaşına verildiğinde olmuştur.⁶⁴ Bu olay üzerine zamanın "taklid mercii" olan Ayetullah Şirazî, mevcut şartlarda mü'minlerin tütün kullanması veya onunla iştiğal etmesinin gayr-i meşrû olduğunu duyuran bir fetva yayınlamıştır.⁶⁵ Bu çağrıya halk genelde öyle geniş bir katılımıla uymuştur ki, tekel kaldırılmak zorunda kalmıştır.⁶⁶ Tütün imtiyazının kaldırılmasının en önemli sonucu Şii ulemanın nüfuzunun daha da artmış olmasıdır.⁶⁷

Seyyid İsmail Sadr, Sünni-Şii ulemanın işbirliği yaptığı Irak'ta bir cihat hareketi örgütlenmesine de katılmıştır. Avrupa'nın İran ve Osmanlı topraklarına 1908 yılında yoğunlaşan nüfuzu ve gittikçe artan Avrupa tehdidiyle karşı karşıya kalan Osmanlılar, Müslüman Birliği çağrılarını sürekli tekrarladılar. Abdülhamit dönemi (1876-1909), 19. yy sonu ve 20. yüzyılın başlarında Osmanlı-İran uzlaşması için yapılan çağrılar dönemidir. Irak'taki Şii'lere yönelik Osmanlı politikası Şii'leri harekete geçirmek için Şii müçtehitlere ihtiyaç duydu ve böylece Sultan da, hilafet ve kutsal mekânların muhafızı konumunu sürekli vurgulayarak kutsal şehirlerde cömertçe para dağıttı. Sünni ve Şii ulemayı uzlaştırmaya çalıştı. Müçtehitlerin Irak'ta bir cihat hareketi örgütlemesi, siyasal otorite kullanmak yolunda artan isteklerinin bir göstergesiydi. Şii müçtehitler acil bir

⁶⁴ Watt, *İslam Düşüncesinin Teşekkül Devri*, s. 189.

⁶⁵ Ahavî, *İran'da Din ve Siyaset*, s. 45-46.

⁶⁶ Watt, *İslam Düşüncesinin Teşekkül Devri*, s. 189.

⁶⁷ Uyar, *Şii Ulemanın Otoritesinin Temelleri*, s. 203.

Müslüman Birliği çağrısında bulundular. Bu, Bağdat'taki Sünni ulemanın da görüşünü yansıtmak iddiasında bulunan bir fetva şeklini aldı. Fetva, Muhammet Kazım Horasani, Abdullah Mazandarani, Şeyh'ül Şeria İsfahani, Ayetullah Seyyid İsmail Sadr ve Muhammet Hüseyin tarafından imzalandı. Osmanlılar muhtemelen böylesine önemli bir fetvanın yayınlanmasını teşvik etmişlerdir.⁶⁸

Seyyid İsmail Sadr, vefat ettiği 1919 yılında İngiliz manda yönetimine karşı hareketlerde de önemli bir rol oynamıştır.⁶⁹ Ayetullah Seyyid İsmail Sadr'ın oğlu Seyyid Muhammed Mehdi'nin de 1920'de İngilizlere karşı isyana katıldığı belirtilir. Ekim 1911'de İtalya'nın Trablus ve Bingazi'yi işgaline karşı duyulan tepkiyle ortaya çıkan Şii- Sünnî işbirliği, 1920 yılında da İngilizlere karşı yeni bir Şii-Sünnî ittifakı olarak gerçekleşti. 1909-1915 cihat hareketinde ve 1920 yılında İngilizlere karşı mücadelede Şii müçtehidler arasında Seyyid İsmail Sadr (1842-1919), büyük müçtehid Seyyid Muhammed Hasan Sadr (ö.1946) ve oğlu Seyyid Muhammed es-Sadr'ın Müslümanların birliğini teşvik eden etkili konumları ortaya çıkmıştır.⁷⁰ 1919-1920li yıllarda Irak'ta İngilizlere karşı mücadele etmiş Seyyid Hasan Sadr ve oğlu Seyyid Muhammed, çeyrek asır boyunca Irak politikaları üzerinde etkinliklerini devam ettirmişlerdir.⁷¹

Şii ulema rehberliği tarafından desteklenen Haras el-İstiklâl (Bağımsızlığın Muhafızları) denilen Şii-Sünnî bir grubun dâhil olduğu teşkilatın lideri, Seyyid Hasan es-Sadr idi. Teşkilatın oluşumu amaçları arasında, Irak'ta dinî fesatçılığın defedilmesi ve Irak'ın kralı olarak Şerif Hüseyin'in (Sünnî bir Müslüman) oğullarından birinin atanması da yer almaktaydı.⁷²

⁶⁸ Yitzhak Nakash, *Irak'ta Pandora'nun Kutusu*, çev. Metin Saltoğlu, İstanbul, 2005, s. 57-58.

⁶⁹ Meir Litvak, "A Failed Manipulation: The British, the Oudh Bequest and the Shī'i 'Ulamā' of Najaf and Karbalā", *British Journal of Middle Eastern Studies*, 27/1, Mayıs 2000, s. 88.

⁷⁰ Elie Kedourie, "The Iraqi Shi'is and Their Fate", *Shi'ism, Resistance and Revolution*, ed. Martin Kramer, London, 1987, s. 16, 150-151; Nakash, *Irak'ta Pandora'nun Kutusu*, s. 49, 60, 72.

⁷¹ Ajami, *The Vanished Imam: Musa al-Sadr and the Shi'a of Lebanon*, s. 37.

⁷² Wiley, *Irak Şii'leri*, s. 32.

1919 sonunda Bağdat'ta kurulan, Kazimeyn, Necef ve Hille'de şubeleri olan Haras el-İstiklal adlı gizli derneğin üyeleri, Şiiler ile Sünniler arasındaki birliğin sağlanması yolunda çok önemli bir rol üstlendiler. Şehirlerde ve kabileler arasında İngiliz karşıtı duygular uyandırdılar. Manda karşıtı etkinlikler Necef, Kerbela, Kâzimeyn ve Bağdat'ta koordine ediliyordu. Bağdat ve Kâzimeyn gibi karma şehirlerde halkın heyecanı, o yılın kutsal Ramazan ayı boyunca yapılan dinî törenlerde doruğa çıktı. Haras el-İstiklal üyeleri tarafından organize edilerek hem Sünnî hem de Şii câmilerde “mevlîd-i Nebî” gibi Şii-Sünnî müşterek dinî merâsimler yapıldı. Camilerde binlerce Şii'ye ve Sünnî'ye hitap eden her iki toplumdaki vaizler ve şairler İslam bayrağı altında birleşmenin gereğini vurguladılar. Mezhep farklılıklarını ortadan kaldırarak Şii-Sünnî uzlaşmasını sağlayacak en etkili olduğu söylenen vatansever şiirler okunmaktaydı. Irak'ta 1920'li yıllar İngilizlere karşı liderlik rolü oynadığı büyük çaptaki bir isyan için batılı bir tarihçi, Seyyid Muhammed'i Bağdat “Şii milliyetçilerinin” en faali olarak zikreder.⁷³

İngiliz sömürge işgaline karşı Necef müçtehidlerinin liderliğinde Şii-Sünnî toplantılarında İngilizlere karşı birlik çağrısı dile getirildi. Çarşılar kapatıldı, İngiliz askerler saldırılara uğradı. Şii cemaatinin önderleri başta güneydeki aşiretler olmak üzere mezhep mensuplarını İngilizlere karşı ayaklanmaya çağırdı. Irak 30 Haziran 1920'de İngilizlere karşı geniş çaplı bir başkaldırıyla sarsıldı. İngiliz hükümeti dehşet içindeydi. Bu bir ulusal bağımsızlık savaşıydı. Sünnî ve Şii ulemanın yönlendirdiği bir mücadele yürütüldü.⁷⁴

1920 ayaklanmasının hemen ardından İngilizler, 1921 yılında Sünnî Arapların ağırlıkta olduğu Irak Krallığını kurarak başına da Şerif Hüseyin'in oğlu Faysal'ı geçirmişlerdir. 1922 Kasımında ve yine 1923 Haziranda ulemâ, Büyük Britanya ile Irak'ın zorunlu ilişkisini onaylamak için bütünü oluşturan bir meclisin seçimine katılmayı yasaklayan fetvalar yayınladı. Buna karşı İngilizler de, hepsi Kâzimiyye'nin yerlisi olan Seyyid Muhammed Hasan es-Sadr'la bir-

⁷³ Ajami, *The Vanished Imam: Musa al-Sadr and the Shi'a of Lebanon*, s. 37; Nakash, *Irak'ta Pandora'nun Kutusu*, s. 68; Wiley, *Irak Şiileri*, s. 33.

⁷⁴ William R. Polk, *Irak'ı Anlamak*, çev. Nurettin el-Hüseyini, İstanbul, 2007, s. 85-86.

likte Şeyh Mehdî el-Halisi ve oğlu Şeyh Muhammed el-Halisi gibi Şii toplumunun önderi konumundaki din adamlarını aileleriyle birlikte İran'a sürgün etti.⁷⁵

1924 yılında, Şii din adamlarının siyasetle uğraşmamaları, Faysal'dan özür dilemeleri ve yönetime bağlı kalmaları koşullarıyla Irak'a dönmelerine izin verildi. Gerek krallık (1921-1958), gerekse cumhuriyet (1958-2003) dönemlerinde, Sünnî ağırlıklı Irak yönetimiyle Şii din adamları arasındaki kuşku ve güvensizlik hiç eksik olmadı. Şii din adamları, devletin merkezîyetçi ve seküler politikalarına soğuk yaklaşırken, Sünnî yöneticiler de Şii din adamlarının İran'la olan yakın ilişkilerini her zaman kuşkuyla izlediler.⁷⁶ Mekke kökenli Sünnî Haşimî Kral Faysal Şii topluma gönül alıcı politikalar izledi ve bütün kabinelerde Şii temsilcilerine kontenjan ayırdı. Bu süreçte Seyyid Muhammed es-Sadr başbakan olarak da görev yaptı.⁷⁷ Seyyid Muhammed es-Sadr, 1927-1928 yıllarında Emin Çarşafçı gibi bazı Şiilerin Sünnî yönetime karşı İngiliz yanlısı tutum sergilemesine muhalefet etmiş, Şiilerin haklarını parlamento yoluyla elde etmesini savunarak, kendisi de 1929'da Irak senatosuna başkan atanmıştır.⁷⁸

Baas rejimine Karşı Sadr Ailesinin Sünnî-Şii İşbirliği Arayışı

1955 yılında kurulan Bağdat paktı ile Amerika ve İngiliz etkisine giren Irak'ta, bir darbe ile 1958 senesinde monarşiye son verildi. Askerî darbe ile devrilen monarşinin yerine Askerî bir rejim oluşturuldu. 1950'li yıllarda Ortadoğu'da Amerika ve İngiliz destekli İsrail'in yayılma politikasına karşı Mısır ve Suriye'de güvenliklerinin garantörü olarak seçtikleri Sovyetlerin etkisi ile sosyalist politikalar uygulamaya başladılar. Siyasî ve ideolojik kimlik kazanan bu dalga, Irak'ı da etkilemişti. Temmuz 1958 senesinde Abdülkerim Kasım'ın liderliği, hızlı bir şekilde Komünist Parti'nin desteğine dayalı askerî bir diktatörlüğe dönmüştü. Kasım'ın rejimi de 1963 senesinde Ba's

⁷⁵ Wiley, *Irak Şiileri*, s. 36, 37.

⁷⁶ İhsan Şerif Kaymaz, "Arap - Kürt Karşılığı Temelinde Irak'ın Parçalanmasına Giden Yol Ve Türkiye", *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, 1/1, 2005, s. 11.

⁷⁷ R. Hrair Dökmeciyan, *Arap Dünyasında Köktencilik*, çev. M. Karahanoğlu, İstanbul, 1992, s. 143.

⁷⁸ Nakash, *Irak'ta Pandora'nın Kutusu*, s. 117-118.

Partisi'nin darbesi ile yıkıldı. Yerine Arap birliği adına Sosyalist hükümet kuruldu. 1968 senesinde bir diğer askerî darbe, Ahmet Hasan el-Bekr ve Tikritli Sünnî bir aileden gelen Saddam Hüseyin'i, Ba's Partisi prensipleri adına işbaşına getirdi. Yeni anayasa Irak'ı Arap milletinin bir parçası, bir İslam devleti ve sosyalist bir ülke olarak ilan etti.⁷⁹ Modern Irak Ulus-Devleti'nin farklı dönemlerinde, çeşitli Şii gruplar devlete karşı muhalif tutum takındılar. Bu dönemde yetersiz temsil meselesi, Şiilerden sürekli "ezilmiş çoğunluk" diye söz eden çağdaş Şii literatürün değişmez bir temasıdır. Şiilerin ekonomik sıkıntıları, Şii tüccar ve sanayicilerin frenlenmesi Şiilere karşı yürütülen sistemli bir politikanın sonuçları olarak vurgulanmıştır. Bu dönemde geçmiş Ümeyye hanedanlığı gibi Arap Devlet ve yönetimlerinin yüceltilmesiyle "Sünnî hanedanların" meşrûiyeti imâ edilerek Şiiliğin özünü çelişen bir siyaset yürütüldüğü ileri sürülmüştür.⁸⁰ Art arda gelen rejimler, dinî kültürel alanları denetim altında tutmak ve devletin dinden kontrollü bir şekilde ayrılmasını sürdürmek için ellerinden geleni yaptılar. Seküler politika, dinî kurumlardan ceza yasasına, ticaret ve aile kanunları gibi birçok alanı etkilerken aynı zamanda ulemayı politika alanından kopararak, onların pozisyonunu ve itibarını da zayıflatmaktaydı. Şii ve Sünnî direnişle karşılaşan bu değişimler din adamları zümresi de dâhil eski toplumsal yapıların çöküşü anlamına geliyordu. Bu dönem, modern ideolojilerin özellikle marksizmin yükselmesine ve yayılmasına kapı açtı. Marksizmin kitleselleşmesi dine bir tehditti ve ulemanın halk üzerindeki nüfuzunu tehlikeye atan toplumsal bir güçtü. Komünist güdümlü siyasal hayat, geniş kitlelerin enerjisini ve dikkatini bünyesine kattı. Dağınık haldeki bir kaç yüz kişinin ziyaret ettiği Kerbelâ ve Necef'teki kutsal türbelerdeki manzara, ulemanın gözünde dehşet vericiydi. Kutsal türbelerden yüz çevrildiği açıkça ortadaydı.⁸¹ Komünizmin tahmin edilebileceği gibi yoksul ve sö-

⁷⁹ Ira M. Lapidus, *Modernizme Geçiş Sürecinde İslam Dünyası*, çev. İ. Safa Üstün, İstanbul, 1996, s. 119, 123, 125-126.

⁸⁰ Cabbar, *Irak'ta Şii Hareket ve Direniş*, s. 85-90; Kaymaz, "Arap – Kürt Karşılığı Temelinde Irak'ın Parçalanmasına Giden Yol Ve Türkiye", s. 11.

⁸¹ Cabbar, *Irak'ta Şii Hareket ve Direniş*, s. 85-90; Kaymaz, "Arap – Kürt Karşılığı Temelinde Irak'ın Parçalanmasına Giden Yol Ve Türkiye", s. 91, 95-96.

mürülen sınıflara eşitlik ve sosyal adalet taahhüdü, Bağdat ve güneyindeki yoksul Şiiler arasında epeyce ilgi çekmiştir.⁸²

Ayetullah es-Sadr'ın ve diğer Şii ulemanın entellektüel çabasının o dönemde Marksizmle mücadeleye ayrılması şaşırtıcı değildir.⁸³ Necef'teki ulemanın zayıflayan statüsü, medresenin çökmesi, dini vergi akışının azalması ve kutsal şehirlerin refahının çökmesine tepkinin bir sonucu olarak Necef'te, kurucuları ve yöneticileri arasında Sadr ailesinden kişilerin de yer aldığı Ulema Cemaati ve Hizbu'd-Da'va el-İslamiye'nin ortaya çıkmasına yol açmıştır.⁸⁴

Hizbu'd-Da'va el-İslamiye, kuruluş gününü, Şii-Sünnî birliğini ima eden Mevlid-i Nebiye bağlamaya gayret gösterirken, Cemaat el-Ulema ise İmam Ali'nin doğum yıldönümünde 1960 yılında kuruldu.⁸⁵ Ayetullah Muhammed Bakır es Sadr, 1957 yılında evinde toplanan Şii ulemâ ile birlikte, "ihyacı" nitelik taşıyan Hizbu'd-Da'va el-İslamiye'nin kuruluş planlarını yapmış, Irak'ta çağdaş İslâmî hareketin kurucusu ve en seçkin lideri olmuştur.

Bu hareket, ilk zamanlar İran'ı ve Humeynî hareketini desteklemiş, İslam Devleti kurmak ve sosyal adaleti temin etmek amacıyla Hizbu'd-Da'va liderleri Irak İhvan-ı Müslimîn liderleriyle bağlantı kurarak, iki grupta Sünnî-Şii ortaklığı ile bir İslam Devleti kurulması konusunda anlaşmıştır. Baas hükümeti, Sünnî Şii işbirliğini hükümete yönelik ciddi bir tehdit olarak algılamıştı.⁸⁶ Gerçekten de böyle bir işbirliği içerisinde olan Sünnî Şeyh Abdulaziz el-Bedri gibi Sünnî din adamları da Baas hükümeti tarafından idam edilmişler veya ülkeyi terk etmek zorunda kalmışlardır.⁸⁷

Irak'ta Şii ulema arasında Seyyid Muhammed Bakır Sadr'ın, İslam'ın hayatın her alanında ilke ve değerleriyle uygulanmasına iliş-

⁸² Peter Sluglett and Marion Farouk-Sluglett, "Some Reflections on the Sunni/Shi'i Question in Iraq", 1978, s. 85.

⁸³ Şibli Mellat, "Religious Militancy in Contemporary Iraq: Muhammad Baqer as-Sadr and the Sunni-Shia Paradigm", *Third World Quarterly*, X/2, 1988, s.707; Mellat, *Çağdaş İslâmî Uyanışta Hukukun Rolü*, s. 32-35.

⁸⁴ Cabbar, *Irak'ta Şii Hareket ve Direniş*, s. 97-98.

⁸⁵ Cabbar, *Irak'ta Şii Hareket ve Direniş*, s. 149.

⁸⁶ Wiley, *Irak Şiileri*, s. 59.

⁸⁷ Özcan, "Irak'ta Direnişin İslâmî Vechesi", s. 185-187.

kin görüşleri, yayınları, faaliyetleri, yetiştirdiği öğrencileriyle etkisi büyük olmuştur.⁸⁸ Şii dünyada geleceğin önde gelen liderleri arasında yer alan Mehdi el-Hekim, Hasan eş-Şirazi, Ragıp Harb, Arif Hüseyinî, Mahmut Haşimî, Muhammed Mehdi Şemseddin, Muhammed Hüseyin Fadlullah, Ruhullah Humeyni gibi pek çoğu Necef'te Muhammed Bakır es-Sadr'ın çevresinde bulunmuştu.⁸⁹ Muhammed Bakır es-Sadr'ın 1980'de idamından sonra Irak Şii hareketlerin entelektüel öneminin azaldığı⁹⁰ tespiti, Muhammed Bakır es-Sadr'ın önemini göstermesi bakımından dikkat çekicidir.

1970'de Muhsin el-Hekim'in ölümünden sonra Ayetullah olarak tanınan Seyyid es-Sadr, *Felsefetunâ* ve *İktisâdunâ* gibi önemli eserleri başta olmak üzere 22 kitap telif etti. 1970'te yayınlanmaya başlayan ve "Necef Rehberliğinden" [min hadi en-Necef] serisi altında çıkan makalelerin yazarlarının pek çoğu Ortadoğu'da lider konumuna gelmişlerdir. İslam düşüncesine büyük katkılar sağlayan bu makaleler,⁹¹ kadının değişen rolünden ve İslamî meşruiyeti olmayan hükümet konularına kadar bazı hususlarda fikhın yeniden yorumlanmasını amaçlayan yazma faaliyeti çerçevesinde ortaya çıkmıştır. Sadr'ın ifadesiyle "Batı'dan İslam dünyasına ithalat sonlanmalı, bizim Batı'ya yaratıcılığımızı ihracat zamanı"⁹² ideali ile gerçekleşmiştir.

Sadr'ın siyasi teorisi ve düşüncesi başlıca üç alanda ortaya çıkmıştır. 1. Şii fikhında modern parti siyasetinin meşruiyeti 2. Şii merciiyet kurumunun ıslahı 3. Öngörülen İslamî devletin anayasal sisteminin dikkatle hazırlanması.⁹³

⁸⁸ Mellat, s. 705.

⁸⁹ Mellat, *Çağdaş İslâmî Uyanışta Hukukun Rolü*, s. 325.

⁹⁰ Hanna Batatu, "Iraq's Underground Shi'i Movements", *Islam and Politics*, Jan 1982, s. 8.

⁹¹ Mellat, "Religious Militancy in Contemporary Iraq: Muhammad Baqer as-Sadr and the Sunni-Shia Paradigm", s. 716, 719-721.

⁹² Mellat, "Religious Militancy in Contemporary Iraq: Muhammad Baqer as-Sadr and the Sunni-Shia Paradigm", s. 706.

⁹³ Talib Aziz, "The Political Theory of Muhammed Baqir Sadr", ed. Faleh Abdul-Jabar, *Ayatollahs, Sufis and Ideologues; State, Religion and Social Movements in Iraq*, London, 2002, s. 231.

Ayetullah Seyyid Sadr'ın ilk dönem eserlerinde mevcut bulunan bazı görüşlerini ve mezhebî ön yargılarını fikrî gelişimine paralel olarak terk ettiği ve ümmetin vahdeti çerçevesinde düşüncelerini geliştirdiği görülür. Ayetullah es-Sadr'ın katılımcı İslamî hükümeti her iki mezhebe de katılım imkânı sunmaktadır. Sünnî karşıtlığı ve ayrımcılığı anlamında mezhepçilik yapmayan, İslam hukukunu uygulayacak bir hükümet kurmak için Sünnî-Şii İslam kardeşliğini siyasî bir gereklilik görmüştür. Onun Irak yönetim anlayışında hiçbir zaman Sünnilerin yerine Şiileri atamak niyeti görülmez. Ancak Seyyid Sadr tarafından savunulan ve 1979 İran Anayasası'nda uygulanan İslam Devleti esasen bir Şii niteliğe sahipti.⁹⁴

Saddam, zaman zaman Şiilerle bütünleşmeye çalışsa da, Baas gözünde Şiiler tehlikeli ve yabancı bir unsurdu. Saddam ve çevresindeki Sünnî Müslümanların, İran kültürünün etkisi altında olan, çoğu kez Farsça konuşan, İran'da akrabaları ve dostları bulunan Şiilerin sadık vatandaşlar olacağına inanmamaları yanında, Saddam döneminde İran hükümeti de bir radyo istasyonu kurarak Şiileri Irak Devleti'ni yıkmaya çağırıyordu. Öte yandan Iraklı merciiye'ye mensup müçtehidler, Şiilere, Saddam'ın partisine katılmama çağrısı yaparak, onun çeşitli programlarını mahkûm eden fetvalar çıkardı. Saddam hükümeti de, bir araya geldikleri anda Şiilere acımasızca saldırılarda bulundu. Tek tek önderleri, özellikle de din adamları tutuklandı, hapse atıldı ya da asıldı. Okulları kapatıldı ve vaaz vermeleri yasaklandı. Binlerce kurban arasında Sadr ailesi de vardı.⁹⁵

Ayetullah es-Sadr, Baas yönetiminin şiddetlenen baskı siyasetinin neticesinde İran'daki devrimin zaferinden de yola çıkarak bir başkaldırı çağrısında bulunduğu ve bütün Iraklılara ulaştırılan sesli mesajında (Muhammed Bakır es-Sadr, "Nida al-Qa'id al-Shahid Ayatullah al-Sadr ila al-Sha'b al-Iraqi al-Muslim" (Sadr'ın kasete çekilmiş son hitabı'ndan) naklen şöyle seslenmektedir:

"Bir savaş pozisyonu almamız şart. Ben varlığımı Sünnî ve Şiilerin eşitliğine adadım ve onların birleşmesinin mesajını savundum,

⁹⁴ Mellat, *Çağdaş İslamî Uyanışta Hukukun Rolü*, s. 27, 253.

⁹⁵ Polk, *Irak'ı Anlamak*, s. 134-135.

onları yekvücut kucaklamaya inandım... Ben kendimin ve ümmete karşı sorumluluğumun farkına vardığım günden beri Şiilere ve Sünnilere karşı eşit olarak kendimi sorumlu hissettim... Aziz kardeşim ve evladım Sünni Müslüman! Ben Şiilerle ne kadar berabersem sizinle de o kadar beraberim ve ben ikinizle de İslam'a aidiyetiniz nispetinde ve Irak'ın maruz kaldığı bu baskı rejiminden kurtulmak yolunda sarf ettiğiniz çaba nispetinde beraberim... Tagut ve onun yardımcıları Irak'ın Sünni evlatlarına, bu mesele Şiilerin meselesidir diyerek, birlikte hareket etmeleri gereken ortak düşmana karşı aralarını açmak istiyorlar... Ey Ali ve Hüseyin'in evlatları ve ey Ebu Bekir ve Ömer'in evlatları! Size şunu söylemek isterim ki sorun Şii halk ve Sünni yönetim arasında değildir, unutmayınız ki Ali bin Ebu Talib, Hulafa-i Raşidin döneminde, adalet ve İslam esasları üzerine kurulu hilafet yönetimi savunmak için kılıcını çekmişti. Ebu Bekir'in bayrağı altında Ridde savaşlarına katılmıştı ve mezhebi rengi ne olursa olsun hepimiz İslam bayrağı altında savaştık. İslam'a riayet eden Sünni yönetimin yanında cihad edilmesi için daha yarım asır önce Şii ulema fetva vermişti ve bu fetva üzerine binlerce Şii, İslam nizamı üzerine bina edilmiş Sünni devleti muhafaza etmek için canlarını feda etmişti. Fakat bugün rejimin sahipleri Sünni hükümet değildir, halkın başına musallat olmuş bir grup mütegalibenin hükümetidir, zira Sünni olmak tarihsel olarak Sünni bir aileden gelmek değildir. Bu gün bu mütegalibe tağutlar, Ali'ye ve Ömer'e, ikisine birlikte saygının sınırlarını aşmış, yaptıkları her fiil onların bu saygısızlıklarını biraz daha ortaya koymaktadır".⁹⁶ Joyce N. Wiley'e göre, Iraklı Şii ulemanın en belirgin özelliği pragmatizmdir ve nüfusu %40 oranında Sünni olan bir ülkede İslam kardeşliğini siyasî bir gereklilik olarak görmüşlerdir. Sadr, Baas hükümetine karşı Sünni sorumluluğu açıkça temize çıkarmış, iki mezhebi sembolize etmek için Hz. Ömer ve Hz. Ali isimlerini kullanmıştır.⁹⁷

Irak'ta hemen hemen nüfusun yarısı Sünni olduğu için İran'a benzer bir muhalif söylemle kimlik tanımlamak zordur. Sünni-Şii ayrımını aşmak İslami muhalefet için önemlidir. Irak'ta toplumun

⁹⁶ Wiley, *Irak Şiileri*, s. 185.

⁹⁷ Wiley, *Irak Şiileri*, s. 185.

Sünni-Şii gerçekleri ışığında Sadr'ın son mesajı, bu hassas pozisyonun göstergesidir. Onun Sünni-Şii ayrımını aşan söylemi sürekli olarak İran-tabanlı muhalif çevrelerde tekrar edilmiştir. Ancak bu söylem, onun, daha önceki tarihi ve siyasi işleriyle uyumlu değildir. Meselâ, Sadr bilinen en eski eseri *Fedek fi't-Tarih*'te kesinlikle mezhebî bir yaklaşım ortaya koymuştu. 1955 yılında yayınlanan kitapta da kuvvetli bir Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer karşıtlığı vardır ve her ikisi de sertçe eleştirilmiştir.⁹⁸ Yine Sadr'ın 1979 tarihli derslerinden derlenmiş bir eserinde imamete ilişkin görüşleriyle Hz. Ali'nin hilafetinin gâsıpları şeklinde bir bakış açısı yansıtılmıştır.⁹⁹ Ancak 1970'li yıllarda Şii ulemanın siyasi söyleminde, 1960'ların başında Şii terminolojinin hâkim olduğu bir dilin yerini, Şii-Sünnî bölünmesinin aşılması anlamında evrensel dil almıştı.¹⁰⁰

Bilindiği gibi imâmetin On İkinci İmam dışında kimseye verilmeyerek onun beklenmesinin (el-İntizâr) doğal bir sonucu olarak, bütün fakihlerin İmam Mehdi'nin nâibi olduğu nazariyesinin doğmasına ve daha sonra bu nazariyenin gelişerek 'velâyet-i fakih'e dönüşmesine kadar, İsnâaşeriye düşüncesine bir tür siyasi soyutlanma ve kelimenin tam anlamıyla 'pasiflik' hâkim olmuştur. Gâip olan İmam Mehdi'yi bekleme nazariyesine inandıkları gaybet döneminde, imamın ismet ve nass şartları tahakkuk etmediği için, siyasi faaliyeti veya ayaklanmayı ya da hükümet kurmayı ve resmî görevlerde bulunmayı haram saymışlardır. "Mehdi'nin zuhurundan önce ortaya çıkacak olan her sancak sapıklık sancağıdır; sahibi de bir tağuttur." meşhur hadisine göre 'pasiflik düşüncesi' benimsenmiştir. Bu intizar nazariyesi Şia'nın çöküşünden, tarih boyunca hayattan çekilmesinden ve hayatın akışı dışına çıkmasından sorumludur. Ancak 'velâyet-i fakih' şeklindeki bu düşünce değişikliğinden sonra Şii düşüncesinin hicrî on dördüncü asrın sonlarında İmam Humeyni'nin önderliğinde, İran'da bir İslam Cumhuriyeti kurabildiği

⁹⁸ Mellat, "Religious Militancy in Contemporary Iraq: Muhammad Baqer as-Sadr and the Sunni-Shia Paradigm", s. 713-14, 718.

⁹⁹ Muhammed Bâkır es-Sadr, *Kur'an Okulu*, çev. M.Yolcu, Ankara, 1996, s. 61,188, 190-191,236-242

¹⁰⁰ Mellat, "Religious Militancy in Contemporary Iraq: Muhammad Baqer as-Sadr and the Sunni-Shia Paradigm", s. 725; Wiley, *Irak Şii'leri*, s. 173-174.

belirtilmektedir.¹⁰¹ Şia düşüncesi fakihi masum saymamakla birlikte, İmam Humeynî, egemen (hâkim) olan fakihe Masumun (beklenen Mehdi'nin) nâibi olması gerekçesiyle, sınırsız velâyeti, yani İmam'ın ve Resulullah'ın yetkilerini vermiş; ayrıca velâyeti de, Allah'ın velâyetinin bir parçası sayarak İmam'ın, Anayasa'yı da, ümmetin iradesini de aşmasına izin vermiştir.¹⁰² Humeynî temel amacının İslâmî Dünya Düzeni kurulmasına çalışmak olduğunu ileri sürerek mehdi el-Muntazar gelinceye kadar İslam Devletlerinin “fakih” rehberler tarafından yönetilmesini ve Müslümanların bu konuda kendine yardımcı olmalarını istemekteydi. Humeyni'ye göre, İran Devrimi yalnız Şii toplumlara ve Müslüman ülkelere yönelik bir rejim değildi. Aksine tüm yoksul ve ezilen uluslar için de bir kurtuluş reçetesi idi.¹⁰³ Devrim ihracını İran'ın bölgedeki çıkarları açısından da gerekli gören İran yönetimince, bölge ülkelerindeki Şii toplumları da mevcut İran rejimi için bir sıçrama tahtası olarak görülmekteydi. Bölge ülkeleri bu nedenle kendilerini tehdit altında görmekte, bölge ülkelerinde de Şii gösteriler sürdürülmekteydi.

Ulemanın öncü olmaktan ziyade istişârî bir siyasal rol üstlenmesi gerektiğini savunan Seyyid Muhammed Bâkır es-Sadr, Humeynî'nin 'velâyet-i fakih' yorumuna muhalif bir tavır sergilese de,¹⁰⁴ Sadr ailesinin, Humeynî'nin İran devrimini desteklemekte ve İran'ın Irak'a ilişkin siyasetinin etkisinde¹⁰⁵ oldukları görülmektedir.

İran'ın, Irak Şii muhalefetinin bağımlılığı ve “kaderi” üzerinde önemli ölçüde etkisi olmuştur.¹⁰⁶ İran ve Irak Şii'leri arasında tarihi ve derin bir bağ mevcuttur. 1979'dan sonra İran İslâmî hükümetinin Irak Şii'leri üzerindeki nüfuz kazanma isteği Irak hükümetini ciddi biçimde rahatsız etmiştir. İran'ın devrim ihraç politikası sadece Irak'ı değil, Şii azınlığa sahip olan bütün Arap ülkelerini rahatsız

¹⁰¹ Ahmed Kâtib, *Şiada Siyâsal Düşüncenin Gelişimi*, çev. M. Yolcu, Ankara, 2005, s. 17-18.

¹⁰² Kâtib, *Şiada Siyâsal Düşüncenin Gelişimi*, s. 17.

¹⁰³ Arı, *Geçmişten Günümüze Ortadoğu, Siyaset, Savaş ve Diplomasi*, s. 543.

¹⁰⁴ Cabbar, *Irak'ta Şii Hareket ve Direniş*, s. 19-20.

¹⁰⁵ Juan R.I. Cole and Nikki R. Keddie, “Introduction”, *Shi'ism and Social Protest*, ed. Juan R.I. Cole and Nikki R. Keddie, New York, 1986.

¹⁰⁶ Batatu, “Iraq's Underground Shi'i Movements”, s. 9.

etmiştir. Şiilerin Irak hükümetini ele geçirmesini isteyen İran, 1979'dan günümüze kadar bu politikasını devam ettirmektedir. Humeynî denetimindeki İran, Irak'ta Şî devlet kurulmasını veya Şiilerin etkin olduğu bir siyasal sistemi hedeflemiştir.¹⁰⁷ Irak siyasal sisteminden dışlanan Şiiler, 1979 İran Devrimi ile umutlanarak siyasal hareketliklerine hız vermişlerdir. Şîi örgütler tarafından teşkilatlanan Şîi ayaklanması 1977'de başlamış olmakla beraber 1979'da rejim için ciddi bir tehdit olarak değerlendirilen ayaklanma, Şîi toplumun İran'daki rejim değişikliğinden etkilenmeleri ve Ayetullah Humeynî tarafından desteklenmeleri neticesinde ortaya çıkmıştır. Ayetullah Muhammed es-Sadr, İran devriminin içten bir destekçisiydi.¹⁰⁸ Devrim ihracını İran'ın bölgedeki çıkarları açısından da gerekli gören İran yönetimince, bölge ülkelerindeki Şîi toplumları da mevcut İran rejimi için bir sıçrama tahtası olarak görülmekteydi. Bölge ülkeleri bu nedenle kendilerini tehdit altında görmekteydi. İran'daki gelişmeler ve Şiilerin üzerindeki etkileriyle nüfusun yüzde 60-65'ni oluşturan Irak'taki Şiiler arasında da kıpırdanmalar başlamış, Necef, Kerbelâ ve Bağdat'ta 1979 Şubatında ve 1980 başında yer yer olaylar çıkmıştı.¹⁰⁹

Irak'ın İran'la ilişkilerinin gerginleşmesine neden olan olaylar zincirinden en önemlisi, 1980 Şubatında devrimin yıldönümü dolayısıyla Tarık Aziz'e suikast ve Mustansiriye Üniversitesine saldırı olaylarıydı. Tarık Aziz, olayı küçük bir yarayla atlattı, ancak pek çok öğrenci hayatını kaybetmişti. 5 Nisan'daki cenaze töreninde kalabalığın üzerine bir bomba daha atılmıştı.¹¹⁰ Irak Dışişleri Bakanı, bu olayların Hizbu'd-Da'va'nın Kum'da bulunan liderleri tarafından ve Irak hükümetini yıkmak amacıyla planlandığını, bunun da Humeynî'nin emriyle gerçekleştirildiğini ileri sürmüştür. 1980 Nisan'ına gelindiğinde, Bağdat ile Tahran arasındaki ideolojik ve psi-

¹⁰⁷ Emre Bayır, "Irak Savaşında İran'ın Tutumu", *Stratejik Analiz*, III/36, 2003, s. 84.

¹⁰⁸ Kramer, "Introduction", s. 11; Mellat, "Religious Militancy in Contemporary Iraq: Muhammad Baqer as-Sadr and the Sunni-Shia Paradigm", s. 727.

¹⁰⁹ Daniel Pipes, *Tanrı Adına*, çev. Celal Kapkın, İstanbul, 1991, s. 260-261; Arı, *Geçmişten Günümüze Ortadoğu, Siyaset, Savaş ve Diplomasi*, s. 543.

¹¹⁰ Mellat, "Religious Militancy in Contemporary Iraq: Muhammad Baqer as-Sadr and the Sunni-Shia Paradigm", s. 728.

kolojik savaş tamamen kızışmıştı. Bu olayların etkisiyle Irak yönetimi kendi toplumsal örgüsünde yer alan Şii grupları potansiyel İran taraftarı olarak gördü. Bu nedenle de onlara karşı zaten uygulanmakta olan baskı ve şiddetini artırdı. Bu baskı politikasının hedefinde yer alan Şii toplulukların başında, Necef'te yerleşik bulunan ve Şii dünyasındaki saygınlığıyla tanınan Sadr ailesi vardı. Çünkü bu aile, 1980'li yıllara değin Şii direnişinin simgesi durumunda bulunan Dava Partisi kurucu ve teorisyenleri yanında Irak Şii toplumunun önde gelen liderlerine kaynaklık etti. Ailenin sahip olduğu bu özellik nedeniyle de önde gelen isimleri, Saddam yönetimince hedef haline getirilerek öldürüldü. 1980'de Iraklı Şii lideri Ayetullah Muhammed Bâkır es-Sadr ve kız kardeşinin idam edilmesi üzerine iki ülke arasındaki ilişkiler daha da gerginleşti.¹¹¹ Aynı zamanda bir Şii ajitasyon uyandırdı.¹¹²

Ayetullah Humeynî, Ayetullah Muhammed Bâkır es-Sadr'ı "Allah'ın Irak'taki Zaferi" olarak nitelmiştir 1980'de İran-İrak savaşının da en önemli nedenlerinden birini oluşturmuştur.¹¹³

Ayetullah Muhammed Sâdık es-Sadr (1943-1999): Necef doğumlu. Dedesi: Ayetullah Seyyid İsmail Sadr (1842-1919) Babası: Muhammed Mehdi es-Sadr (1906-1986).¹¹⁴

Baas rejiminin topluma uyguladığı baskı nedeniyle Şii düşünceye mensup kimselerin Irak dışına çıkarak büyük oranda İran'a yerleştikleri bir dönemde Necef'te Şii lider Muhammed Sâdık es-Sadr, Irak'ta kalarak faaliyetlerine devam etti. Irak hükümeti 1992'de Sadr'ı önde gelen bir din adamı olarak kabul etmişse de, Sadr ile hükümet arasındaki ilişkiler, 1999'da Sadr'ın, hükümeti tutuklu Şii din adamlarını serbest bırakmaya çağırması ve Iraklıları, evde televizyonda Cuma namazlarını kılanları seyretmek yerine camilerde onlara katılmaya çağırın bir fetva verip hükümetin büyük kalabalıklara yönelik koyduğu yasaklamaya meydan okumasıyla gerginleş-

¹¹¹ Arı, *Geçmişten Günümüze Ortadoğu, Siyaset, Savaş ve Diplomasi*, s. 543.

¹¹² Bengio, "Shi'is and Politics in Ba'thi Iraq", s. 7.

¹¹³ Mellat, "Religious Militancy in Contemporary Iraq: Muhammad Baqer as-Sadr and the Sunni-Shia Paradigm", s. 728; Cabbar, *Irak'ta Şii Hareket ve Direniş*, xxxvii.

¹¹⁴ Wikipedia, the free encyclopedia.

ti. Sadr'ın kendini hükümetten uzak tutma ve arkasındaki halk desteğini yönlendiren bağımsız bir dinî lider olma çabaları, onu Necef'te vuran esrarengiz bir suikastçı tarafından sona erdirildi. Bu süreçte ailenin ikinci derecede önemli görülen pek çok ferdi de yönetim tarafından öldürüldü. Necef-Havza öğrencisi küçük oğlu Mukteda es-Sadr da ev hapsine alındı.¹¹⁵ 1999 yılında Irak'ın en yüksek dinî mercii Muhammed Sadık es-Sadr (Sadru's-Sâni), Mustafa ve Muammel isimli iki oğlu ile birlikte Necef'te suikasta kurban gitmiştir.¹¹⁶

Amerika'nın Irak İşgali ve Sonrası Süreçte Şii-Sünnî İşbirliği Arayışı ve Sadr Ailesi

Ayetullah Hüseyin es-Sadr: Irak'ta Bağdat yönetimiyle yıllardır gergin ilişkiler yaşayan Şiiilerin en önemli liderlerinden Ayetullah Hüseyin es-Sadr, halkı işgalci Amerika ve İngilizlere karşı direnmeye çağırırdı. O, Bağdat yönetiminin yanında yer alacaklarını dile getirerek, "Müslümanlar olarak yurdumuza ve tarihimize sahip çıkmak zorundayız" dedi. Şii liderin Necef'te ABD askerlerini hedef alan intihar saldırısını övmesi de dikkat çekti. "Saldırganları kovmaya yönelik her eylem kutsaldır" diyen es-Sadr, intihar saldırısının bir Şii tarafından gerçekleştirilmesinden ayrıca gurur duyduklarını söyledi.

Diğer taraftan bazı kaynaklara göre Amerikalılardan ülkenin genelinde güvenlik sağlanana kadar kalmalarını isteyen bir tavır sergilemesi¹¹⁷ ise açıkça çelişkili bir durumdur. Şii önderler, Sünnî vaiz ve dinî lider Ahmed Kubeysi'nin Amerikan karşıtı Şiiilik olarak adlandırılan tavra övgüler yağdırarak bir Sünnî-Şii ittifakı çağrısında bulunmasına "kendilerini Amerika Birleşik Devletlerinden yabancılaştırmak ve baş belası olarak göstermek için hazırlanmış bir tuzak olduğunu belirten" sert bir karşılık verdiler. Londra'da yaşayan Ayetullah Hüseyin Sadr, Muhammed Bakır el-Hakim ve Muhammed Bahr el-Ulûm ile birlikte yayınladıkları bir bildiri ile "Irak toprağında Birleşik Devletler güçleriyle savaşmaya çağıran tüm dinî emirle-

¹¹⁵ Cabbar, *Irak'ta Şii Hareket ve Direniş*, s. 19, 24, 252-253.

¹¹⁶ Özcan, "Irak'ta Direnişin İslâmî Vechesi", s. 20-21.

¹¹⁷ Özcan, "Irak'ta Direnişin İslâmî Vechesi", s. 199-200.

re” şiddetle karşı çıktılar.¹¹⁸ Bu tespitlere göre, Mukteda es-Sadr ile kardeşinin Amerika’ya karşı tavırlarında “şahin-güvercin” bağlamında bir rol dağılımı manzarası görülmektedir.¹¹⁹

Muktedâ es-Sadr (1973-) /Sadr Grubu-Hareketi/Cemaâtü’s-Sadr:

2003’te Irak’ın işgali akabinde yıldızı parlamaya başlayan Mukteda es-Sadr, Sadr ailesinin takipçilerince varis ve lider olarak görülmekteydi. Mukteda es-Sadr, babasının 1990’lı yıllarda büyük oranda oluşturduğu bölgesel birim ve temsilcilikleri de harekete geçirerek aile büyüklerinin ve babasının etkin ve saygın konumunu şahsı etrafında toparlamayı başardı. Bu şekilde ülkenin en önemli dinî-siyasî figürleri arasında yer aldı.¹²⁰ Sadr ailesinin dinî ve toplumsal gücünü yeniden ele geçirmeyi amaçladığı ve sokak siyaseti aracılığıyla Şii toplumda üstünlük mücadelesine giriştiği iddia edilmektedir.¹²¹

Mukteda es-Sadr liderliğinde varlık gösteren Sadr Grubu/Hareketi, günümüzde Irak’ın en önemli ve etkin Şii-Siyasî oluşumlarından birisidir.¹²² Sadr grubu; Baas iktidarının çöküşü ardından ortaya çıkan silahlı askerî gücünün yanında belli bir sistem dâhilinde faaliyet gösteren hiyerarşik kurumsal yapıları bulunan sosyal yardım ve organizasyon kuruluşlarıyla da dikkat çekmektedir. Büyük oranda babasının yetiştirdiği ve ona bağlılığını sürdüren genç din adamları, öğrencileri, yardım kuruluşlarından oluşmaktadır. Şüphesiz bütün bu yapılanma ve faaliyetler, siyasal yönetimde yer almamasına rağmen Mukteda es-Sadr’a önemli bir itibar ve şöhret kazandırmaktadır.¹²³

Özellikle yeniden yapılanma, sağlık, eğitim, kültür ve temel ihtiyaçlar gibi konularda geniş kesimlere ulaşabilen Sadr Grubu, özellikle Mukteda el-Sadr’ın son sosyal açılımları ile birlikte popülerite-

¹¹⁸ Cabbar, *Irak’ta Şii Hareket ve Direniş*, s. 24.

¹¹⁹ Özcan, “Irak’ta Direnişin İslâmî Vechesi”, s. 200

¹²⁰ Cabbar, *Irak’ta Şii Hareket ve Direniş*, s. 18-23.

¹²¹ Cabbar, *Irak’ta Şii Hareket ve Direniş*, s. xxix, xxxv, xxxvii, 19.

¹²² Rodger Shanahan, Shi’a Political Development in Iraq: The Case of the Islamic Da’wa Party, *Third World Quarterly*, 25/5, 2004, s. 950-951.

¹²³ Cabbar, *Irak’ta Şii Hareket ve Direniş*, s. 23.

sini arttırarak Lübnan Hizbullahı'nı oldukça andıran bir görünüm kazanmıştır. 2008'in ardından silahlı mücadelenin daha sınırlı, ancak ateş gücü ve mobilitesi yüksek gruplarca yürütüleceğini ifade eden ve hareketini sosyo-politik, ekonomik ve kültürel bir zemine taşıyacağını belirten el-Sadr; Bağdat içinde sayıları 2-2,5 milyon olarak tahmin edilen yoksul Şii kesimlere yönelik yoğun sosyal ve ekonomik yardımlarda bulunmaktadır. Bu çerçevede Mukteda es-Sadr da Sünnilerle işbirliği yaparak Necef, Kerbelâ ve Bağdat'ın fakir mahallelerinde yaşayan ve Saddam döneminde baskıya maruz kalan Şiileri örgütledi. Onun en etkin olduğu bölge, Bağdat'ta iki milyon Şii'nin yaşadığı "Medinetü's-Sadr" idi. Mukteda es-Sadr'ın, politika ile oldukça iç içe olan ve Şii dünyasında saygın, önemli bir aileye mensup olması, ABD karşıtı söylemleri, İran karşısındaki milliyetçi tavrı, ülkenin bağımsızlık ve bütünlüğünü öncelemesi gibi özelliklerin sahibiydi. Bu özellikler, Sadr Şehri başta olmak üzere Basra ve Güney Irak bölgelerinde Baas rejimince dışlanmış, varoşlardaki yoksul kesimlerin desteklerini ona yöneltmiştir. Bu destekle o, yaklaşık 50.000 kişilik Mehdi Ordusu adı verilen silahlı bir güç ortaya koymuştur. Hatta bu güçle birlikte hareket eden, fakat bağlılığı ilan edilmeyen özel birlikler oluşturduğu iddia edilmektedir.¹²⁴

Genç Şii lider Mukteda es-Sadr, ABD öncülündeki işgale tepkisiz kalan Irak'taki Şii gruplara karşılık, işgal karşısında Irak'ın bağımsızlığı ve bütünlüğünü esas alarak milliyetçi bir duruşla sert bir tepki ortaya koymuştur. Hatta ABD öncülüğünde oluşturulan Irak Yönetim Konseyine katılmayı reddettiği gibi 2004 yılında kendi hükümetini oluşturduğunu ilan ederek işgal güçleriyle işbirliğine giden Sistani ve Dava Partisi gibi Şii oluşumlara da cephe almıştır. Mehdi Ordusu'nun, Bakuba, Kufe, Necef, Kerbelâ ve Kût'un belli bölgelerinde etkili olduğu, ABD başta olmak üzere işgal güçleri ve muhalif Şii gruplarla mücadele ettiği bilinmektedir.¹²⁵

Mukteda es-Sadr "ülke bütünlüğü"nü savunmaktadır. Ülkede Sünnî-Şii çatışmasının Irak'ın üniter yapısını bozarak ülkenin kuzeyinde bir Kürdistan, güneyde bir Şii devleti ve orta bölgede bir

¹²⁴ Özcan, "Irak'ta Direnişin İslâmî Vechesi", s. 198-199, 201.

¹²⁵ Özcan, "Irak'ta Direnişin İslâmî Vechesi", s. 184.

Sünnî devletine dönük hesaplar yapanlarca, özellikle Amerika tarafından kışkırtılmaya çalışıldığı ileri sürülmektedir.

Şiiler, işgalden önce ve sonra Sünnîlerle birlikte Bağdat'ta gösteriler tertip ettiler. Her iki tarafın âlimleri, Şii-Sünnî ihtilafının kö-rükleneceğini öngörerek ve “ne Şii ne Sünnî İslâmî yönetim” sloganları atarak yeni Irak'ta birlik ve eşitlik istiyorlardı.¹²⁶ Amerika ve destekçilerinin, Saddam-Baas yönetimiyle birlikte tutuşturduğu Irak yangınında belki de tarihte ilklerden biri Bağdat'ta işgal günlerinde kendiliğinden yaşandı. Sünnîlerle Şiiler el ele İmâm-ı A'zam camiinde Cuma namazı kıldılar ve dayanışma örneği sergilediler. Gelecekte etnik, dinî ve mezhebî ihtilafların doğacağına dair büyük işaretler gözükmekte, Irak'ın üniter bir yapıda devam etmesinin riskli olabileceğine dair değerlendirmeler, komşu ülkelerin de bundan etkileneceği belirtilmekteydi.¹²⁷

Korkulan oldu. Şii ve Sünnîler arasındaki mezhebî gerilimin tırmanmasında önemli rol oynamış başta Amerika ve destekçileri, İran ve Suudî Arabistan gibi ülkeler, Irak'taki etnik ve mezhebî gruplar, Şii örgütler, el-Kaide'nin Irak yapılanması ve benzeri örgütler marifetiyle suikastlar, saldırılar ve camilere, dinî mekânlara kadar varan bombalamalarla şiddetli derecede bir Şii Sünnî kutuplaşması ortaya çıkarılmıştır.

Mukteda es-Sadr, işgalin ilk döneminde ABD'ye karşı sözlü mukavemeti esas almasına rağmen 2003'ten itibaren mezhebî fanatizm ve ayrılıkçılığa karşı sergilediği son derece soğuk tutumu ve Sünnî çevrelerle ılımlı bir diyalog geliştirmesiyle de dikkat çekmektedir. Sünnî toplumla işbirliği siyasetinde Irak'ın işgalden kurtarılması düşüncesi yanında, mutlak Şii idarî yönetim anlayışından ziyade dinî hassasiyeti olan kimselerin yönetime gelmesi fikrini ortaya koyan Muhammed Bâkır es-Sadr'ın devlet anlayışının da etkisi muhtemeldir.¹²⁸

Bu görüşlere muhalif değerlendirmeler de yapılmaktadır. Buna göre, Mukteda el Sadr, Amerikan işgaline karşı Sünnî Araplarla iş

¹²⁶ Özcan, “Irak'ta Direnişin İslâmî Vechesi”, s. 179-180, 183-184.

¹²⁷ Özcan, “Irak'ta Direnişin İslâmî Vechesi”, s. 20.

¹²⁸ Wiley, *Irak Şiileri*, s. 13.

birliği yapmaktan çekinmemiştir. Ama onun Irak'ın geleceği ile ilgili hesapları Sünnilerden çok farklıdır. O, Şii kimliğinin ağır bastığı yani Ayetullah'lar tarafından yönetilecek olan İslâmî bir Irak istemektedir. Bu noktada Sünnilerle uzlaşması imkânsızdır. Fakat Irak'ın toprak bütünlüğünün korunması ve yabancı işgalden kurtarılması konusunda Sünnilerle görüş birliği içindedir.¹²⁹ 9 Ocak 2013 tarihli basında yer alan bir habere göre de, daha önce yaptığı gibi Mukteda es-Sadr, Cuma günü Sünnilerle Şiileri tek çatıda toplama çağrısı yaparak Bağdat'ta Şiilere Sünnî camilerinde namaz kılmaya davet etti. Kendisi de yüzlerce Şii ile birlikte Bağdat'ta Seyyid Abdulakdir Geylanî Camiine giderek Sünnî imamın arkasında namaz kıldı. Sünnî-Şii birliği ve Irak'ın bütünlüğü vurgusu yaptı. Irak'ın Necef kentinde düzenlenen "İslam Birliği'nin Sembolü Fatimatuz'z-Zehra" isimli uluslararası konferansın açılışında konuşan Sadr, "İslam, bütün mezhepleri kucaklar ve biz mezhepler arasında ayırım yapmayız. Sömürgeciliğin senelerdir oluşturmaya çalıştığı parçalanmışlık bizim yöntemimiz olmamalı" dedi.

Müslümanların birleşmesi gerektiğini vurgulayan Sadr sözlerine şöyle devam etti: "Hiçbirini ayırt etmeksizin söylüyorum mezhep çatışmalarının olduğu İslam ülkelerinden Allah, Rasulü ve Ehl-i Beyt razı değildir. 'Şii Sünninin, Sünnî Şiinin düşmanı oldu' bu kabul edilemez. Şiiliğimiz ve Sünniliğimizden önce biz Müslümanız... Bazıları Saddam Hüseyin'in Sünnileri temsil ettiğini söylüyordu. Kesinlikle bu doğru değil çünkü o terörü temsil ediyor. Saddam, güneydeki Şiilere baskı yapmak için Sünnî orduyu kullanıyordu. Şimdi de Sünnilere baskı yapmak ve onları öldürmek için Şii ordular kullanılıyor. Sünnî hükümet gelirse Şiilerle, Şii hükümet gelirse Sünnilerle savaşıyor. Ben, Şii hükümetin zulmünden dolayı Sünnilerden özür diliyorum ve Sünnî olsaydım da Şiilere yapılanlar nedeniyle onlardan özür dilerdim" diye konuştu.¹³⁰

Sünnî-Şii farklılıkları, İslâmî bir grup veya yönetim/rejim tarafından diğer grup veya yönetime/rejime karşı politik bir araç olarak

¹²⁹ Kaymaz, "Arap – Kürt Karşıtlığı Temelinde Irak'ın Parçalanmasına Giden Yol Ve Türkiye", s. 13.

¹³⁰ Sabah Gazetesi, 1 Mayıs 2013

kullanıldığı ölçüde devam etmekte ve şiddetlenmektedir. Bu ayrılıklar aynı zamanda, kazançlarını, İslam dünyasının zayıflığından ve onda düzensizlik ve kaos ortaya çıkarmaktan kotaran bütün dış güçler için ideal fırsat sağlamaktadır.¹³¹

Sonuç

Günümüzde İran İslam Devrimiyle ve “devrimin ihracı” siyasetiyle başlayan süreçten itibaren meydana gelen siyasî gelişmelere bağlı olarak Hindistan, Pakistan ve Bahreyn, Kuveyt, Suudi Arabistan gibi bazı Körfez ülkelerdeki Şii hareketlenmelerden “Şii Hilali” veya “Şii eksen” olarak ifade edilen İran, Irak, Suriye ve Lübnan koridorundaki bölgede ortaya çıkan Şii dayanışma ve yönetim tablosuna kadar “Şii uyanışı”n tezahürleri dikkat çekmektedir. Esasen bu sonucun oluşmasında bölgedeki Şii nüfusun özellikle Necef merkezli medrese ağının ve Sadr ailesi gibi ulema ailelerin dinî-siyasî etkinliğinin büyük rolü olmuştur.

Son dönem Sadr ailesinin Muhammed Bâkır es-Sadr, kız kardeşi Amine Bintü'l-Hüdâ ve Muhammed Sâdık es-Sadr gibi Irak'taki bazı üyeleri, Irak-İran çekişmesine kurban edilerek, Şii siyasetine motivasyon için bayraklaştırılmışlardır.

Batıda din savaşları, mezhep savaşları bugün bir işbirliği sürecine girmiş ise, tarihî tecrübenin ışığında Şii-Sünnî ilişkileri anlamlı bir işbirliğine hayati ihtiyaç duymaktadır. Şüphesiz Irak ve Suriye gibi ülkelerde doğrudan ateş hattında yaşayanlar bu ihtiyacı daha şiddetli derecede hissetmektedirler. Irak'ta Sadr ailesinin önemli şahsiyetleri, yakın geçmişte ve günümüzde Şii-Sünnî ilişkilerinde bir işbirliğini siyasî tutum ve söylemleriyle ortaya koymaktadırlar.

Sadr ailesi üyeleri Sünnîlerle Şiiiler arasında birlik oluşturma fikrini savunmaları «rüşvet-i kelâm», «fikrî çelişki» veya takiyye yahut samimî ifadeler olarak kabul edilebilir.

Diğer taraftan, ABD ve İngiltere'nin Irak'ı işgali ile birlikte, muhtemelen Amerika yönetimince de öngörülen ve desteklenen “Şii” ve “Kürt” kimlik ağırlıklı bir yönetimin yapılandırıldığı Irak'ın geleceği,

¹³¹ Seyyid Hüseyin Nasr, *Modern Dünyada Geleneksel İslam*, çev. Savaş Ş. Barkın-Hüsamettin Arslan, İstanbul, 1987, s. 333-334.

mevcut kutuplaşma ve çatışmalarla meçhul bir sürece evrilmiş gözükmektedir. Bugün Irak'ta yaşanan iç çatışmalar ülkenin geleceğini tehdit etmektedir.

Sadr ailesinin mücadelesiyle büyük katkılar sağladığı ortaya çıkan yeni durum, onların söylemleri tersi bir istikamette gelişerek, Irak'ta sulh ortamının asgari şartlarını bile sağlamaktan uzak bir Şii yönetim elinde mezhep ayrımcılığı yapılarak bugün Şii-Sünni çatışma ve gerilimlerin gittikçe yoğunlaştığı bir sürece girmiş bulunmaktadır.

Kaynakça

- Ahavî, Şahrüh, *İran'da Din ve Siyaset*, çev. Selahattin Ayaz, İstanbul 1990.
- Ajami, Fouad, *The Vanished Imam: Musa al-Sadr and the Shi'a of Lebanon*, Ithaca & London: Cornell University Press, 1986,
- Aka, İsmail, "X. Yüzyıldan XX. Yüzyıla Kadar Şiilik", *Milletlerarası Tarihte ve Günümüzde Şiilik Sempozyumu*, İstanbul 1993.
- Akoğlu, Muharrem, "Büveyhîler'in Mezhebî Eğilimleri/Politikaları Üzerine", *Bilimname*, XVII/2, Kayseri 2009.
- Arı, Tayyar, *Geçmişten Günümüze Ortadoğu, Siyaset, Savaş ve Diplomasi*, İstanbul 2005.
- Aziz, Talib, "The Political Theory of Muhammed Baqir Sadr", ed. Faleh Abdul-Jabar, *Ayatollahs, Sufis and Ideologues; State, Religion and Social Movements in Iraq*, London 2002.
- Bağdadî, Abdulkahir b. Tahir b. Muhammed (429/1037), *el-Fark Beyne'l-Fırak*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid, Beyrut 1993.
- Bailey, Clinton, "Lebanon's Shi'is After the 1982 War", *Shi'ism, Resistance and Revolution*, ed. Martin Kramer, London 1987.
- Bâkır es-Sadr, Muhammed, *Kur'an Okulu*, çev. M.Yolcu, Ankara 1996.
- Batatu, Hanna, "Iraq's Underground Shi'i Movements", *Islam and Politics*, Jan. 1982.
- Bayır, Emre, "Irak Savaşında İran'ın Tutumu", *Stratejik Analiz*, III/36, 2003.
- Bengio, Ofra, "Shi'is and Politics in Ba'thi Iraq", *Middle Eastern Studies*, 21/1, (ss. 1-14), 1985.
- Bulut, Halil İbrahim, *Şeyh Müfîd ve Şia'da Usûlî Farklılaşma Süreci*, İzmir 2005.
- Cabbar, Faleh A., *Irak'ta Şiî Hareket ve Direniş*, çev. Hikmet Hâlis, İstanbul 2004.
- Cabbar (Jabbar), Faleh A., "The Genesis and Development of Marja'ism Versus the State", ed. Faleh Abdul-Jabar, *Ayatollahs, Sufis and Ideologues; State, Religion and Social Movements in Iraq*, 61-89, London 2002.
- Cahen, Claude, "Osmanlılardan Önce Anadolu'da Şiilik Problemi", çev. Sabri Hizmetli, *AÜFİİD*, V, 305-319. Ankara 1982.
- Cole, Juan R.I. and Keddie, Nikki R., "Introduction", *Shi'ism and Social Protest* (ed. Juan R.I. Cole and Nikki R. Keddie), New York 1986.

Çamuroğlu, R., “Bir Şii ‘Milleti’ne Doğru mu?”, *Türkiye ve Dünyada Yarın*, Mayıs 2003.

Daftary, Farhad, *Muhaliif İslâm’ın 1400 Yılı İsmâîliler: Tarih ve Kuram*, çev. E. Özkaya, Ankara 2001.

Dökmeciyan, R. Hrair, *Arap Dünyasında Köktencilik*, çev. M. Karahanoglu, İstanbul.

Ebû’l-Fidâ, (1997). *Tarih*, Beyrut 1992.

Fığlalı, Ethem Ruhi, *İmâmiyye Şiası*, İstanbul 1984.

Güner, Ahmet, “Şii Yüzylında Yahut Büveyhiler Devrinde Bağdat’tan Bazı Yansımalar”, *Uluslararası İslâm Medeniyetinde Bağdat Sempozyumu*, MÜİF yay., 2011, ss. 151-170.

Hakyemez, Cemil, *Şii-Sünnî İttifak Arayışları*, Çorum 2009.

Hitti, Philipp K., *Siyasi ve Kültürel İslâm Tarihi*, çev. Salih Tuğ, İstanbul 1980.

İbn el-Cevzî, Cemâleddin Ebû’l-Ferec Abdurrahman b. Ali (596/1200), *el-Muntazam fi Tevârihi’l-Mulûk ve’l-İmam*, thk: Muhammed Abdülkadir Ata ve Mustafa Abdülkadir Ata, Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1992.

İbn Kesir, İmâduddin Ebû’l-Fida İsmail b. Ömer (774/1372), *el-Bidâye ve’n-Nihâye*, Beyrut 1988.

İbnu’l-Esir, *el-Kâmil fi’l-Tarih Tercümesi*, trc. Abdülkerim Özaydın, İstanbul 1987.

İbnü’l-Azîmî, *Azîmî Tarihi: Selçuklularla İlgili Bölümler (430-538/1038-1143)*, haz. Ali Sevim, Ankara 1988.

İnayet, Hamit, *Çağdaş İslâmî Siyasi Düşünce*, çev. Yusuf Ziya, İstanbul 1995.

İsferâ’ini, Ebû’l-Muzaffer (471/1078), *et-Tebîr fi’d-Din ve Temyîzi’l-Fırkatı’n-Nâciye an Fırâkı’l-Hâlikîn*, thk. Kemal Yusuf el-Hüd, Beyrut 1983.

Kâtib, Ahmed, *Şiada Siyâsal Düşüncenin Gelişimi*, çev. M. Yolcu, Ankara 2005.

Kaymaz, İhsan Şerif, “Arap-Kürt Karşıtlığı Temelinde Irak’ın Parçalanmasına Giden Yol ve Türkiye”, *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, I/1, 2005.

Kedourie, Elie, “The Iraqi Shi’is and Their Fate”, *Shi’ism, Resistance and Revolution*, ed. Martin Kramer, London 1987.

Kelidar, Abbas, *The Shii Imami Community and Politics in the Arab East Middle Eastern Studies*, 19/1, 3-16, 1983.

Kırkıl, Emin, “Şah İsmail Dönemi İktidar Mücadelelerinde İki Dinsel Kurum”, *Alevilik Araştırmaları Dergisi*, III, 2012, ss. 177-184.

- Köymen, Mehmet Altay, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi: Alparslan ve Zamanı*, Ankara 1992.
- Köymen, Mehmet Altay, *Tuğrul Bey*, Ankara 1986.
- Kramer, Martin, "Introduction", *Shi'ism, Resistance and Revolution*, ed. M. Kramer, London 1987.
- Lapidus, Ira M., *Modernizme Geçiş Sürecinde İslam Dünyası*, çev. İ.Safa Üstün, İstanbul 1996.
- Litvak, Meir, "A Failed Manipulation: The British, the Oudh Bequest and the Shī'i 'Ulamā' of Najaf and Karbalā", *British Journal of Middle Eastern Studies*, 27/1, Mayıs 2002, ss. 69-89.
- Mellat, Şibli, "Religious Militancy in Contemporary Iraq: Muhammad Baqer as-Sadr and the Sunni-Shia Paradigm", *Third World Quarterly*, X/2, 1988, ss. 699-729.
- Mellat, Şibli, *Çağdaş İslâmî Uyanışta Hukukun Rolü*, çev. Tuncay Dinç, İstanbul.
- Merçil, Erdoğan, "Büveyhiler", *DİA*, VI, 1997.
- Moaddel, Mansoor, "Shi'i Political Discourse and Class Mobilization in the Tobacco Movement of 1890-1892", *Sociological Forum*, 7/3, 1992, ss. 447-468.
- Nakash, Yitzhak, *Irak'ta Pandora'nın Kutusu*, çev. Metin Saltoğlu, İstanbul 2005.
- Nasr, Seyyid Hüseyin, *Modern Dünyada Geleneksel İslam*, çev. Savaş Ş. Barkçın-Hüsamettin Arslan, İstanbul 1987.
- Neccar, Hani el-Cevad Kazım, "el-Meşrû us-Siyasî ve'l-İçtimâi Lisseyyid Muhammed Muhammed Sadık es-Sadr fi'l-Irakî min Sene-ti 1991-1999" (Macıstır Adâb-ı fi't-Tarihi'l-Muasır, Câmîatü'l-Basra Külliyyetü'l Âdâb), Basra 2010.
- Nizâmü'l-Mülk, Ebû Ali Hasan b. Ali et-Tûsî(485/1092), *Siyasetnâme*, (Farsça ve Türkçe çevirisi birlikte) haz. Mehmet Altay Köymen, Ankara 1999.
- Norton, Augustus Richard, "Shi'ism and Social Protest in Lebanon", *Shi'ism and Social Protest* (ed. Juan R.I. Cole and Nikki R. Keddie), New York 1986.
- Ocak, Ahmet, "Selçuklular Döneminde Şii-Sünnî İlişkileri", *Erdem*, VIII/23 (Türklerde Hoşgörü Özel Sayısı II), Ankara 1996.
- Ocak, Ahmet, *Selçukluların Dinî Siyaseti*, İstanbul 2002.
- Özcan, M., "Irak'ta Direnişin İslâmî Vechesi", *Irak Dosyası II*, 163-304, İstanbul 2003.
- Özcan, Mustafa, "Irak'ta Yeni Düzen/leme", *Umran*, S. 105, Mayıs 2003, ss. 16-23.

- Pipes, Daniel, *Tanrı Adına*, çev. Celal Kapkın, İstanbul 1991.
- Polk, William R., *Irak'ı Anlamak*, çev. Nurettin el-Hüseynî, İstanbul 2007.
- Sabah Gazetesi, "Sadr Sünnilerden Özür Diledi", Dünya Haberleri, 1 Mayıs 2013.
- Sekîni, Hani Ubeyd Zübeyrî, "el-İmam Musa es-Sadr ve Devrühü's-Siyasî ve's-Sekafî ve'l-İçtimâî fî Lübnan-1960-1978" (Macıstır Adâb-ı fi't-Tarihi'l-Muasır, Câmîatü'l-Basra Külliyyetü'l Âdâb), Basra 2009.
- Shanahan, Rodger, Shi'a Political Development in Iraq: The Case of the Islamic Da'wa Party, *Third World Quarterly*, 25/5, 2004, ss. 943-954.
- Sluglett, Peter and Marion Farouk-Sluglett, "Some Reflections on the Sunni/Shi'i Question in Iraq", *Bulletin (British Society for Middle Eastern Studies)*, 5/2, 1978, ss. 79-87.
- Suyutî, Celâleddin (911/1505), *Tarihu'l-Hulefa*, thk. M. M. Abdulhamid, Beyrut 1997.
- Turan, Osman, *Selçuklular Tarihi ve Türk - İslâm Medeniyeti*, İstanbul 2003.
- Uyar, Mazlum, *Şîi Ulemanın Otoritesinin Temelleri*, İstanbul 2004.
- Üstün, İsmail Safa, "Esed Neden gitmiyor?". *Star Gazatesi*, 29 Eylül 2013.
- Watt, M., *İslamî Hareketler ve Modernlik*, çev. Turan Koç, İstanbul 1997.
- Wiley, Joyce N., *Irak Şîileri*, Metin Mutanoğlu-Osman Baş, İstanbul 2004.
- Yazıcı, Nesimi, *İlk Türk İslam Devletleri Tarihi*, Ankara 2006.